Ђорђије Поповић

СВЕТЛОСТИ ЈАМЕ

ЛИЦА:

ЈОКНИЋ, јамски бравар,
ШИЉАК, копач,
МАРА, жена Шиљкова,
НЕНА, кћерка Шиљкова,
СТЕВАН, копач,
АЛЕКСА, тесар,
ТОМО, копач,
СТАНИМИР, копач,
ДОЛЕ, помоћник копача,
МАРИНКО, помоћник копача,
ЛАЗИЋ, власник рудника,
МАНИЋ, полицијски писар,
ВРАТИЋ, рударски надзорник,
СРЕТИЋ, рударски надзорник,
МИЋО СТОПИЋ, шофер,
ТИКО, крчмар,
БОЛЕ, студент,
ДРИНКА, жена из насеља,
СТАНА, жена из насеља.

Рударски радници.

I ЧИН

(Канцеларија управника рудника. Писаћи сто са столицом, клуб гарнитура са кожним фотељама, витрина са књигама и узорцима руде и каљева пећ. На зиду краљева слика и карта рудника. У једној фотељи седи полицијски писар Манић, у униформи, и лежерно дотерује нокте.

За писаћим столом власник рудника Лазић разговара преко телефона.)

ЛАЗИЋ: Не, не могу да се стишам, господине министре!... Шта би ви радили да је у вашу кућу упала група мангупа?... Срикали би целу чету жандарма... И ја од вас не тражим ништа друго. Хоћу да власт удаљи рударе из јаме. А они после, ако им се не ради, нека штрајкују до миле воље!... Ја тражим да власт спречи вршљање по мојој имовини на коју уредно плаћам порез. А власт је дужна да штити грађане. Она има право да употреби силу... Да, у праву сте, они су ту. Али, реците ви мени, шта може шака жандарма, коју је са господином Манићем послао срески начелник, против руље? ... Мало стрпљења, стрпљења!... Не заборавите, господине Министре, да ја имам своје обавезе, уговор о испоруци угља железници. Ако угаљ не будем испоручивао уредно наплатиће ми уговорне казне и накнаду штете. То би ме упропастило, да будем искрен, докрајчило... Не, не верујем у то. Можете послати и десет саветника неће им поћи за руком да их уразуме. Они знају само за силу... На предлог господина Манића сагласио сам се да он са њима поразговара. Али, будите уверени, то ће бити празан ватромет речи... У реду, стрпећу се, послушаћу вас још једном. Нека дође и ваш саветник. Бар ће се уверити с ким имам посла... Добро, добро, хвала, господине министре... Довиђења! *(Спушта слушалицу.)*

МАНИЋ: Ви много не зарезујете ни министре!

ЛАЗИЋ: Гори ми под ногама!... А ви мирно, као да се ништа важно не дешава на овом свету, дотерујете нокте!

МАНИЋ: У критичним тренуцима пре свега треба сачувати мир. Вас су озлоједили рудари, нервира вас срески начелник, узрујава господин министар... Узалуд код њих звоните на узбуну. Праву помоћ за растурање руље из јаме добићете само од мене.

ЛАЗИЋ: Бар кад не бисте пили!

МАНИЋ: Без тога се не може. Ми смо Срби мало шашав народ. Увек ударамо утук на утук. На хладне зимске дане, а видите и сами да напољу веје снег, одговарамо

врућом ракијом. Споља нека стеже мраз, нек стена пуца, унутра је топло....

ЛАЗИЋ: Мене стеже у грудима као да уместо срца имам парче леда.

МАНИЋ: Отопиће се брзо. О томе ћу се постарати ја.

ЛАЗИЋ: Какве користи ја имам од тога што сте ви овде?... Рудари запосели јаму, сепарација умукла, вагони за утовар угља дремају на железничкој станици, срески начелник обећава, министар шаље саветника за разговоре, ви дотерујете нокте... Зар да тако остане? Не, то не могу да допустим. Неко то мора да мења.

МАНИЋ: Уверевам вас да ће се ускоро променити.

ЛАЗИЋ: Када, дођавола!... Ја хоћу да јама буде што пре слободна за рад. За три четири дана мени стижу нови радници. Куда ћу са њима?

МАНИЋ: Какви радници?

ЛАЗИЋ: Прошле године у Источној Србији затворена су два мања рудника. Од једног трговца сам обавештен да отуда могу добити рударе и већ првог дана штрајка послао сам надзорника Сретића да их окупи и доведе. Шта ће бити кад они дођу а не могу у јаму? Губици ће се повећати! Видите да ме гурају право у пропаст! Нешто овде мора да се кида.

МАНИЋ: За сада располажем са десетак жандарма. То је довољно да се одржава ред у насељу и да се спречи улазак у јаму рудара из друге смене. Али, како сам јутрос обавештен, у току дана стиже ми појачање из суседних градова. Можда ће се скрпити цела чета. Тада ће се догађаји убрзати и узети другачији ток.

ЛАЗИЋ: По мом мишљењу и без појачања може нешто да се предузме.

МАНИЋ: Шта, на пример?

ЛАЗИЋ: Зашто допуштате да се храна несметано дотура у јаму? Без хлеба би брзо посустали.

МАНИЋ: До првог разговора са њима нека то буде знак наше добре воље.

ЛАЗИЋ: А зашто не упаднете у јаму и не похапсите коловође?

МАНИЋ: Шта вам пада на ум, господине Лазићу! Нисам толико луд да се у оној тесној рупи носим са целом гомилом.

ЛАЗИЋ: Можда се плашите, господине Манићу?

МАНИЋ: Можда, ако вам прија... Можда би ви смели да упаднете у јаму и подвикнете: напоље! Заиста би то било храбро.

ЛАЗИЋ: Ви сте плаћени да одржавате ред и штитите грађане.

МАНИЋ: Онда ме пустите да радим. И, могу вам рећи, већ сам направио прве успешне кораке. Синоћ сам преко њихове straже на улазу у поткоп поручио да пошаљу представнике на разговор. Они су прихватили. Ускоро ће бити међу нама. И још нешто важније. Сазнао сам ко су чланови штрајкачког одбора.

ЛАЗИЋ: Имате списак колоовођа?

МАНИЋ: Да, господине Лазићу. Ја не трпим узалуд, иако то вама можда изгледа, време по кафанама. Понекад се уз врућу ракију више сазна него на свим саслушањима.

ЛАЗИЋ: Ко су они?

МАНИЋ: Разуме се да је међу њима Драго Јокнић коме је овде од стране полицијске власти одређен принудан боравак.

ЛАЗИЋ: Ту сте ми белосветску пропалицу ви натоварили на врат! Да њега није било не би било ни штрајка.

МАНИЋ: Варате се, господине Лазићу. И без њега би избио штрајк. Људи су били незадовољни. Јокнић је само штрајку дао другачији садржај. Наговорио је људе да запосednу јаму. Изгледа да се добро послужио прошлогодишњим искуством из рудника Трепче.

ЛАЗИЋ: Не верујем да су њему потребна туђа искуства.

МАНИЋ: Можда сте у праву. Он припада оним људима који су, ако могу тако да кажем, рођени са квасцом бунта и скоро су увек спремни да непромишљено устану против власти, државе.

ЛАЗИЋ: Одакле га догурасте код мене?

МАНИЋ: Из затвора.

ЛАЗИЋ: И то сте пређутали од мене.

МАНИЋ: Не може увек све да се каже. Њега су у задњем тренутку скинули са воза кад је покушао да се илегално пребаци преко границе. А знате ли куда је намеравао да оде?

ЛАЗИЋ: Постављате ми чудна питања, господине Манићу. Нисам га ваљда ја саслушавао.

МАНИЋ: Драго Јокнић је покушао да се дочепа Шпаније.

ЛАЗИЋ: Шпаније?

МАНИЋ: У целој земљи осећа се живо комешање комуниста који настоје да се пробију преко граница и стигну у Мадрид.

ЛАЗИЋ: Начуо сам нешто о томе.

МАНИЋ: А шта ми радимо, господине Лазићу? Уместо да широм отворимо границе, чак да им обезбедимо исправе и путне трошкове, носимо се са њима, затварамо их, на силу задржавамо, упућујемо на принудан боравак и тиме, као што сте се сами уверили, себи правимо неприлике.

ЛАЗИЋ: Па не можемо тек тако да их пустимо.

МАНИЋ: А зашто да не?

ЛАЗИЋ: Зашто, зашто... Опет проклета питања!.. Ради се, како да кажем, о државној политици.

МАНИЋ: Баш због ње, господине Лазићу, треба да иду. Нама би држава била чистија, стабилнија а њима је место у Шпанији. Тамо се развија борба за њихово физичко уништавање. Шпански кардинал Томас то назива крсташком војном иако смо ми живели у уверењу да је време таквих војни давно прошло. Ето, у двадесетом веку ничу крсташке колоне да уништавају безбожнике. Данас је на њиховом челу генерал Франко а сутра ће бити неко још јачи, опаснији, безобзирнији. И будите уверени да овај шпански генерал даје леп пример свету како треба чистити земљу. Зар нисте читали новинске извештаје о Бахадосу? Кад су тамо упале Франкове јединице сатерали су комунисте и њихове породице у арену. Хиљаде људи, жена и деце врелим рафалима наслагали су у крваве гомиле. Тако се то ради. Кад тад и ми ћемо бити принуђени да тако нешто чинимо. Па зар онда није боље да тај мучан и прљав посао препустимо господину Франку а после да му се људски захвалимо на услузи? Зато кажем: отворимо границе и рецимо - господо комунисти, изволите.

ЛАЗИЋ: Сувише поједностављујете ствари, господине Манићу. Када би ми отворили границе и наши, како ви рекосте, комунисти напунили Шпанију на страницама светске штампе осванули би наслови: Кога помаже Југославија? Потекле би речи грозне осуде...

МАНИЋ: Па нека потеку... Ми се много устручавамо од других. А да је аустријски каплар, који данас чврсто држи у рукама кормило немачке државе, водио рачуна о писању стране штампе, да је стрепео од дипломатских нота, зазирао од јаука комуниста и Јевреја, онда никада овако снажно не би ударао по туђим вратима.

ЛАЗИЋ: Отисли смо се на пучину без видика... Мене тиште моје невоље. Тог Јокнића ви сте ми натоварили. А ко је још уз њега?

МАНИЋ: Шиљак.

ЛАЗИЋ: Стари мора да се уплете у сваки штрајк. Дошло је време да сведемо рачуне.

МАНИЋ: Њега свакако морате удаљити из рудника. Он делује тихо, суздржано а врло је опасан. Као магнет привлачи људе... Уз њих два је и шофер Мићо.

ЛАЗИЋ: Па њему сам помогао да купи камион!

МАНИЋ: Свеједно.

ЛАЗИЋ: Он вам је на дохвату руке. Њега можете одмах да ухапсите.

МАНИЋ: Не, за сада нека се слободно креће по насељу. Но то не значи да се будно не пази на сваки његов корак што може више да нам користи него што његов рад ван јаме може да нам штети.

ЛАЗИЋ: Ако се не варате.

ВРАТИЋ *(улази):* Господине Лазићу, дошли су.

ЛАЗИЋ: Ко?

ВРАТИЋ: Ови из јаме, Шиљак и Јокнић.

ЛАЗИЋ: Нека уђу. *(Вратић излази).*

МАНИЋ: Очекивао сам да ће баш њих два доћи. Молим вас, господине Лазићу, препустите мени разговор са њима.

ЛАЗИЋ: Па ви сте их и звали!

ШИЉАК *(улази са Јокнићем):* Срећно!

МАНИЋ: Здраво, стари! . . . Седите, људи! *(Јокнић и Шиљак седају. Манић нуди цигарету Шиљку.)*

ШИЉАК: Хвала, господине писару, годинама пушим на лули.

МАНИЋ: То је добро. Човек више пушка а мање увлачи дим. А имаш ли довољно дувана доле у јами?

ШИЉАК: Добар пушач увек се постара да има дувана.

МАНИЋ: Још за колико дана?

ШИЉАК: Надам се да ће истрајати до пролећа.

МАНИЋ: Охоооо, с тобом нема шале!. . . Ти си се збиља спремио на зимовање.

ШИЉАК: Невоља натера човека на свашта. Зар би неко од нас да нас не притискају толике муке чамео својевољно данима у оној проклетој рупетини? Ни ваздуха, чини ми се, нема довољно. . .

МАНИЋ: Први пут у животу, мој стари, сведок сам велике људске глупости. Стотине људи, без икаквог притиска, добровољно одлазе у затвор! И то какав затвор! Такве тамнице нема на свету. . . Али, ипак, при томе не би смели да вређате туђа права. Ваше је право, и то се поштује, да радите или не радите. Нико вас не може присилити на рад. Али, да упадате у јаму. . .

ШИЉАК: Сами смо тако хтели.

МАНИЋ: Али то нисте смели! . . . Замисли, стари, да ти имаш своју њиву, ореш је и наједном твој комшија искочи пред волове и не да ти да мирно обрађујеш своју земљу. Шта би ти урадио?

ШИЉАК: Замолио бих га да се склони и да ме не омета.

МАНИЋ: Е то сам хтео да чујем од тебе . . . А слично овом твом комшији ти данас радиш са твојим друштвом. Самовољно си упао у имовину господина Лазића, запосео је и не даш му да је користи.

ШИЉАК: Он иначе не би могао да је користи без нас радника.

МАНИЋ: То није твоја брига. Нека он трља главом како ће да користи своју имовину. Ти у томе не смеш да га ометаш. Ако господин Лазић нађе радника радиће ако их не нађе нека јама зврји празна. Други нема право приступа у њу. Ти си тешко повредио закон. Урадио си нешто што се озбиљно кажњава.

ЈОКНИЋ: Чему те приче? Јесмо ли овде дошли да ћаскамо или да преговарамо?

МАНИЋ *(окреће се Јокнићу)*: Види, види, господина! . . . Он би хтео да преговара!

ЈОКНИЋ: Па нисам ваљда овде на саслушању! Нас два представљамо седам стотина наших другова.

МАНИЋ: Представљаш ти само себе, своју луду главу. И не истрчавај се, момче! Ускоро ћу ти пружити прилику да будеш и на саслушању. А тада ћемо нас два да, онако у четири ока, лепо поразговарамо. . . Но, сада оставимо то . . . Пре свега, одмах да знате, ја вас нисам звао на преговоре. Ја немам о чему да преговарам. Моје је да вам саопштим да сте наговарајући рударе да запосednу јаму извршили тешко кривично дело против приватне својине и да последице тога, посебно по вас двојицу, могу бити врло опасне. Ми знамо ко прти пред људима, видимо за чијим се трагом гази. И нека вам буде јасно — неко ће одговарати за ово. Што се тиче спора између вас и господина Лазића мене то не интересује. У то нећу ни да се мешам. Ја само тражим да се одмах удаљите са његове имовине.

ПОБЕДА ПОКТОВА

ЈОКНИЋ: Само то?

МАНИЋ: Да, господине Јокнићу. Власт тражи од тебе, од Шиљка, од штрајкачког одбора да одмах удаљите људе са имовине господина Лазића. Јесте ли ме разумели?

ЈОКНИЋ: Јесу ли вам, господине писару, познати наши услови да би напустили јаму?

МАНИЋ: Они мене не занимају.

ЈОКНИЋ: Пре ступања у штрајк ми смо саопштили власнику рудника господину Лазићу наше услове. Тражили смо да нам се наднице повећају за десет одсто, да се изгради купатило. . .

МАНИЋ: Прекини са набрајањем!

ШИЉАК: Док се нашим захтевима не удовољи ми нећемо из јаме.

МАНИЋ: Добро, стари!. . . Онда ћемо послати жандарме да вам праве друштво.

ЈОКНИЋ: Такво друштво за нас је непожељно.

МАНИЋ: Непожељан си и ти у овој земљи па те трпимо.

ЈОКНИЋ: Поред тога ми смо спремни да се бранимо . . .

МАНИЋ: Ти претиш!... Дакле, Јокнићу, не устручаваш се да покажеш своје право лице. Добро, може и тако... Али, буди уверен, ова земља није Шпанија да по њој свако може да пуца.

ШИЉАК: Господине писару, зашто се узрујавате? Можемо мирно да разговарамо.

МАНИЋ: С тобом да али са њим *(показује на Јокнића)* не!... Ти, стари, и не слутиш у каквом се друштву налазиш. Овом твом другару мало је било да ровари по нашој земљи већ је хтео да убија по Шпанији...

ЈОКНИЋ: Не дозвољавам...

МАНИЋ: Ма шта ти, бре, не дозвољаваш!... Ти насрећеш на туђу имовину и нама претиш!... Хоћеш да се супротставиш жандарима!... Хоћеш да удариш на власт!... И мислиш да те поред свега тога неко трпи. Не, вараш се. *(Шиљку):* Стари, разуман си човек и не допусти да те овај пробисвет и њему слични вуку за нос. Зар не видиш да вас он гура на странпутицу са које нема повратка?

ПОВРАТА

ШИЉАК: Он је само један од нас.

МАНИЋ: Ти га подржаваш?

ШИЉАК: Сви смо сложни.

МАНИЋ: Ако жандарми упадну у јаму и ти ћеш се дићи на њих?

ШИЉАК: Морамо се бранити.

МАНИЋ: Онда је сваки даљи разговор са вама бесмислен.

ЛАЗИЋ: Знао сам ја то и пре почетка овог разговора. Рекао сам вам, господине Манићу, кад насрћу на приватну својину удариће и на власт...

МАНИЋ: Кад хоће силу имаће је. *(Јокнићу и Шиљку):* Од овог тренутка, то пренесите својим друговима у јами, ни једна торба са храном неће залутати у подземне ходнике. Да видимо кад рудари остану без хлеба да ли ће и даље следити вас два.

ЈОКНИЋ: Тако нешто не смете да урадите.

ШИЉАК: Зар нас јама мало испија већ хоћете да људе изнуравате глађу?

МАНИЋ *(Јокнићу):* Од кога?... Ко може да ми забрани?

ЈОКНИЋ: Па и за вас важи закон.

МАНИЋ: Кад га ви кршите кршићу га и ја. Уосталом, да вам ствар буде потпуно јасна, ја имам овлашћење да предузимам све мере за које нађем да су неопходне како би узурпаторе уклонио са туђе имовине.

ЈОКНИЋ: *(устаје):* Стари, можемо да идемо.

МАНИЋ: Идите, идите!... Али, запамтите, ово није наш задњи сусрет. Обећавам вам да ћете ускоро на сопственој кожи осетити шта је власт. *(Јокнић и Шиљак одлазе).*

ЛАЗИЋ: Они се могу скршити само силом.

МАНИЋ: Они су већ скршени... А што се тиче Јокнића тај ми више неће измигољити из руку. *(Улази надзорник Вратић.)*

ВРАТИЋ: Стигао је надзорник Сретић.

ЛАЗИЋ: Кад пре!?... Пусти га.

МАНИЋ: Причекај надзорниче!... Молим те нађи наредника, Јована и реци му да му је полицијски писар Манић наредио да више никог не пушта до поткопа и да ниједна торба, чак или завежљај не могу у јаму.

ВРАТИЋ: Најзад нешто озбиљно.

МАНИЋ: Сваки покушај мора енергично да се спречи.

ВРАТИЋ: Ништа не брините. Ако треба помоћи ћу му. *(Одлази.)*

ЛАЗИЋ: Тако, брате, оштро, енергично, нек увиде да нико од њих нити зазире нити дрхти. А не као господин министар: мора да се преговара, покажите више стрпљења, послаћу вам саветнике из министарства... Чим пруже руку удри их по прстима! Нек осете шта је власт. *(Улази Сретић):* Шта је, момчино?

СРЕТИЋ: Лоше, господине Лазићу, лоше.

ЛАЗИЋ: Ниси довео људе?

СРЕТИЋ: Нисам.

ЛАЗИЋ: Неће ни доћи.

СРЕТИЋ: Неће, господине Лазићу.

ЛАЗИЋ: Није могуће!... Послао си депешу пре два дана да се послови одвијају повољно, да људи примају паре за путне трошкове а сад...

СРЕТИЋ: Било је на почетку тако. Кренуло је најбоље. Њихов рудник не ради већ четири месеца и једва су чекали да им неко понуди посао. Ја сам им лепо говорио, онако како сте ме ви подучили, да наш газда проширује рудник, да су му потребни нови радници, да добро плаћа...

ЛАЗИЋ: Скрати!... Шта је било на крају?

СРЕТИЋ: Око стотинак примило је новац за путне трошкове, понекима сам дао и мање аконтације да купе мало брашна за породице али, јуче изјутра, неочекивано се окупише око мене, почеше да ме грде, псују, бацају паре... Једва сам се усудио да их упитам: Шта је, побогу, људи? Један од њих, онако крупан, висок, са дреновaком у руци, дрекну на мене: Што пре испари, газдина шугава псино! И подиже дреновак... Шта сам могао? Побегао сам у варошицу. Жандарми су ми испричали да је у току ноћи код рудара стигао некакав студент из Београда, објаснио им да се овде штрајкује а они се разбеснели што сам их обмањивао.

ЛАЗИЋ: И један студент да те намагарчи!

СРЕТИЋ: Али, господине Лазићу...

ЛАЗИЋ: Губи се!... Нећу више да те видим!

СРЕТИЋ: Господине Лазићу...

ЛАЗИЋ: Напоље! *(Сретић излази.)*

МАНИЋ: Јадник!

ЛАЗИЋ: Шта јадник!... Неспособњаковић и кукавица!... Напунио гаће од једног студента. Није умео да људима објасни.

МАНИЋ: Господине Лазићу, ви и не слутите колико су јаки а још боље организовани. Ја са њима кубурим годинама и знам како дишу. Будите уверени чим је ваш човек дошао међу беспослене рударе и почео да их наговара да дођу овамо на рад, неко је о томе одмах обавестио њихове у Београду а они су упутили свог човека, тог студента, да им каже истину. И не само то. Рекао им је отворено — не ударајте на своје!... Узалуд се ви љутите на надзорника Сретића. Он се добро извукао. Могли су и да га претуку. Против њихове организације често је и полиција немоћна а не један надзорник Сретић.

ЛАЗИЋ *(окреће ручицу телефона):* Молим вас, дајте ми среског начелника... Господине начелниче, шта има ново?... Сместићу ако треба и две а не једну чету жандарма. Само нека дођу. Овако се даље не може. И господин Манић је са њима разговарао. Лично се уверио да без силе нема решења. Ако ви нећете, што сте обавезни по закону, да предузмете мере и омогућите ми да располажем својом имовином онда сам ја принуђен да тражим решење како знам и умем... Варате се ако мислите да не могу. Једноставно, запушићу вентилациона окна па ил' нек беже из јаме ил' нек се доле погуше... Како да не смем;... Сви сте ви спремни да делите савете, тражите од мене стрпљење а на мене се сручило зло... Ако ми за два дана, то је мој последњи рок, не испразните јаму, ја ћу радити на сопствени ризик... Да, да... Разумео сам вас добро. *(Чује се галама око зграде.)* Поновите. Неко напољу галами... Добро, добро, јавићу... *(Манићу):* Господине Манићу, каква је то вика?

МАНИЋ *(устаје и посматра кроз прозор)*: Окупиле се жене из насеља.

ЛАЗИЋ *(у телефонску слушалицу):* Не, нисам вама рекао... Манић ми каже да се око зграде окупљају жене рудара. И са њима треба да расправљам. *(Упада Вратић.)* Добро, чекам до прекосутра. Само, подсећам вас, ово је пети дан како су запосели јаму. Пет дана вршљају по мојој имовини... Довиђења! *(Спушта слушалицу.)*.

ВРАТИЋ: Господине Лазићу, жене хоће код вас.

ЛАЗИЋ: Узми мотку и удри по њима. Нећу ваљда и са женама да се натежем.

МАНИЋ: Можда не би било лоше да се са њима мало поразговара.

ЛАЗИЋ: Опет ви?

МАНИЋ: Жене могу озбиљно да утичу на људе.

ЛАЗИЋ: Добро!... Вратићу, нека уђу!... А не, чекај!... Пусти само једну. Нека она каже шта хоће. *(Вратић излази.)*

МАНИЋ: Знам да није лако. Међутим, добро би било када би успели да њихове жене окренемо против њих. Нека поваде очи...

ЛАЗИЋ: Не стрепе они од жандарма а камоли од својих жена.

ДРИНКА *(улази огрнута шалом по коме су пахуље снега.):* Шта ово радите с нама, господине Лазићу?

МАНИЋ: Мало тише. Нисмо глуви.

ДРИНКА: Ма викала бих из свег гласа да се небо проломи.

ЛАЗИЋ: Шта си хтела?

ДРИНКА: Жандарми нам бране да дотурамо људима храну.

ЛАЗИЋ: Шта се то мене тиче!

ДРИНКА: Како, бре! Не тиче ти се!... Па доле су људи, твоји радници!

ЛАЗИЋ: Доле су протуве и дангубе.

ДРИНКА: Поцркаће без хлеба.

МАНИЋ: Неће. Могу да изађу кад хоће.

ДРИНКА: Али неће.

ЛАЗИЋ: Онда нека поцркају. Ко их је звао у јаму!

ЛАЗИЋ: Ето, чула си. Сад можеш да идеш.

ДРИНКА: А зараде, господине Лазићу?

ЛАЗИЋ: Какве зараде?

ДРИНКА: Па оне из прошлог месеца. Ваљда су наши прошлог месеца нешто зарадили...

ЛАЗИЋ: О томе ћемо разговарати кад напусте јаму. И видећемо колико су зарадили. Само док им обрачунам штету коју су ми направили!... Остаће ми још дужни!

ДРИНКА: А шта ћемо ми и наша деца?

ЛАЗИЋ: О томе нека бринў ваши мужеви.

ДРИНКА: Па они нису код кућа.

МАНИЋ: Пустићемо вас, жене и децу, код њих.

ДРИНКА: Нисмо толико луде да кренемо за њима.

МАНИЋ: Можда би они тада пре изашли из јаме.

ДРИНКА: Знају они кад ће изаћи. *(Лазићу):* Господине Лазићу, шта да радимо са децом? Немамо хлеба.

ЛАЗИЋ: Питај мужа... То је мој одговор и теби и свим осталим женама... Слободно тако реци свима... Ни динара док не напусте јаму... Вратићу, испрати је. Ако жене неће да се удаље од управе растерајте их моткама.

ДРИНКА *(излазећи):* Добро, добро... И мотка има два краја.

(Завеса)

II ЧИН

(Јама.

Раскрсница на којој се од главног гранају два споредна ходника. Подграда и колосеци. На средини о стубу подграде обешена карабитна лампа која осветљава простор. Лево и десно назиру се отвори споредних ходника. У десном се види силуета једног вагонета. Рудар Стеван седи на сандуку близу лампе. Помоћник копача Доле нервозно се шетка испред њега пазећи при томе да се не саплете о прагове и шине.)

СТЕВАН: Нешто си се, Доле, много узврпољио.

ДОЛЕ: Не могу никако да се смирим... Ова проклета ноћ је без краја... Када ће да сване?

СТЕВАН: Прошетај ходником до страже и видећеш да је напољу дан. Кажу да снег веје.

ДОЛЕ: Код нас се ништа не примећује. Мрак запосео све ћошкове, напунио и јаму и човека а карабитуше немоћно шкиље у полусатрулу грађу. Нит' свиће нит' снег веје. У мени је мрачно... Ваљда, ако ми је рачуница добра, истиче пети дан?

СТЕВАН: Ниси се преварио.

ДОЛЕ: Пет дана у јами!... То је лудо!... И то ко ме натера? Онај луцкасти Алекса!

СТЕВАН: Ти си хтео напоље?

ДОЛЕ: А зашто да не?... Радио сам у трећој смени. Једва сам дочекао да се дочепам свежег ваздуха. Крста му ме страшно болела. Али, не даде ми онај шашави Алекса. Стаде испред мене и викну: Мораш с нама у јами! Ја покушах да прођем. Он ме зграби за прса. Врисну: Ти си против штрајка!... Нисам, тако ми деце! И ја сам за штрајк. Али за паметан, разуман штрајк, да се окупимо, побацамо на гомилу карабитуше и килавице па се са песмом растуримо кућама. Нисам ја кртица да боравим под земљом.

СТЕВАН: И на крају попусти.

ДОЛЕ: Поред Алексе салете ме и онај матори Шиљак. Каже, мора се тако, Доле. У јами смо на окупу, друг уз друга, збијенији, јачи, пре ћемо газду сломити. За излапелог старца газда Лазић је прутић који можеш са два прста да поломиш. А ево видиш и сам пролази и пети дан. Газда ни да чује. Брига њега да ми сви, колико нас има у јами, поцркамо. А ја видим нашег бога. Уз помоћ жандарма који се, како су ми рекли, стално врзмају око поткопа, пребројаће он нама свима ребра.

СТЕВАН: Озбиљно си се уплашио.

ДОЛЕ: Уплашио би се и ти да ти врана није попила мозак.

СТЕВАН: Не фали ми ништа. Добро смо се снашли овде. Искрено ти кажем нисам се надао да ћемо умети овако добро да организујемо живот у јами. Обезбеђено је довољно питке воде из подземног извора, уређен је простор за нужду, у једном приручном магацину направили смо рафове и лепо разврстали храну коју смо добили, следовање се даје уредно, у другом приручном магацину склепали смо три четири кревета, уредили малу амбуланту, чак кувамо и чај за она два болесника а доле у нижим ходницима, где је температура већа, одредили смо просторије за спавање, топло је. На улазу у јаму имамо стражу, по ходницима дежурне... Синоћ су наши момци давали приредбу. Може ово да се поднесе ако и још неки дан потраје.

ПОБЕДА ОКТОБРА

ДОЛЕ: Ако потраје...

СТЕВАН: Сада нема узмицања... Брине ме једино што немамо довољно карбида. У јами ће бити тешко без светла.

ДОЛЕ: Како коме... Мени неће... Ја нећу остати овде. Ком' се свиђа да тумара по мрачним ходницима нека то чини. По мом мишљењу, непотребно смо се увалили у велико зло да ми се понекад од страха диже коса на глави.

СТЕВАН: Ти се плашиш да ће нас газда Лазић оставити без посла.

ДОЛЕ: То ми не задаје много бриге... И без рудника може да се живи... Није моје имање тако лоше... И да више ни динар не зарадим у руднику нећу бити гладан. Али, Стеване, ово што смо урадили може скупо да нас кошта.

СТЕВАН: Не видим зашто.

ДОЛЕ: Шта би ти радио да ти комшија Милан преоре њиву?

СТЕВАН: Упозорио бих га да други пут пази на међу.

ДОЛЕ: Е ја бих латио секиру!... Своје не дам... Сећаш ли се како лане прскоше главе у мом селу због јаза за наводњавање? Код нас сељака с колена на колено се преноси неписан закон, дубоко усађен у нама да своје не дамо. Је ли тако?

СТЕВАН: Па твоје нико не дира.

ДОЛЕ: А зар ми не дирамо туђе?... Чији је рудник? У чије смо имање упали?... А богме за ово се одговара и пред богом и пред људима. Зар газда Лазић неће подићи тужбу и рећи: Доле, Стеван и сви други колико вас је упало на моју имовину и нанели ми штету дужни сте да ту штету надокнадите. А суд? Тај ће нам њиве продавати на добош само да намири газду.

СТЕВАН: Да поразговарамо о томе са Шиљком?

ДОЛЕ: О томе ја нећу више да разговарам ни са Шиљком ни са Јокнићем а онај Алекса стане ли ми још једном на пут треснућу га килавицом по оној шашавој главурди... Шта ја имам да расправљам са њима? И ко су они? Шиљак је голотрбан, без куће и земље, отуд некуд са личког крша, данас овде сутра онде. Отисне се по свету и тражи хлеб. И шта да му продаш? Голу душу и подеране гаће! А тај Јокнић ко је? Допратили га жандарми. Изгледа, тешка протува. Скита по свету, закува и замеси буну, закрви се са жандармима и бежи даље док га ноге носе... А ми немамо куда. Сто ланаца нас је сплело за земљу па хајд' отргни се ако можеш. Кудгод кренеш а оно притеже, вуче... О томе сам синоћ разговарао са људима из мог села. Они су пристали уз мене. Хоће из јаме. И ти можеш са нама.

СТЕВАН: Можда си у нечему и у праву... Али, ја из јаме нећу док о томе не одлучи штрајкачки одбор. Кад нешто обећам...

ДОЛЕ: Ти си и у селу познат као дангуба! За ових пет дана уместо што се овде докони излежавамо по сто кола ђубрета могли смо да извучемо на њиве. Што да ми у јами снага узалуд труне кад код куће има послова на претек? Да слушам песмице о шашавом Шиљку. Богати, како му оно синоћ певаху?

СТЕВАН: Баш лепо!... Склепали момци песмицу како треба:

Стари копач Шиљак
мирно лулу пуши,
кудгод прстом макне
капитале руши.

ДОЛЕ: Момци певају а ја га онако испод ока посматрам како задовољно уз лукав осмех на лицу пуњка на лули. Нек он руши капитале колико год хоће и нека му помаже у томе ко год хоће, ја ћу да чувам и обрађујем своје имање. Да се нешто моје не сруши. Чак и оно сланине, што ми убаци Јаглика, не могу да поједем већ трпају на гомилу и деле како хоће.

СТЕВАН: Ту ниси у праву. Договорили смо се да храну коју жене доносе смештамо у магацин, сређујемо и свима једнако делимо.

ДОЛЕ: И да Јокнић једе моју сланину!... Не може тако. Моја торба има да се преда мени и нико други у њу не сме да завлачи руку.

СТЕВАН: Претерујеш, Доле. Тако не може. Ти се озбиљно окрећеш против штрајка.

ДОЛЕ: Е нећу, ваљда, да се окрећем против себе!

СТЕВАН: То од тебе нико и не тражи. *(Левим ходником долази помоћник копача Маринко.)*

МАРИНКО: Стеване, јеси ли ти дежурни?

СТЕВАН: Јесам, Маринко.

МАРИНКО: Наши се још нису вратили споља?

СТЕВАН: Још их нема.

МАРИНКО: Нешто дуго преговарају.

ДОЛЕ: Завршиће се преговори брзо.

МАРИНКО: Стеване, доле, у ходницима где спавамо, вода је разваљила точила и сада се несметано разлива. Неко мора да то оправи.

СТЕВАН: Молим те нађи Радојка и реци му да његова група пође с тобом. Оправите точила, продубите јарак и воду усмерите у нископ.

МАРИНКО: Још нешто. Са возачем Сретеном нешто није у реду. Боли га глава. Помало га тресе грозница.

СТЕВАН: Одмах га пренесите у амбуланту. Јавите се болничару Сибину.

МАРИНКО: Добро. Јави нам кад наши стигну. *(Одлази истим ходником.)*

ДОЛЕ: А Сибина прогласисте болничаром?

СТЕВАН: Нико га није прогласио. Био је у војсци болничар и да знаш добро се сналази око болесника.

ДОЛЕ: Не пао му ја шака!... Боље нека лечи друге... А ти, јеси ли се одлучио?

СТЕВАН: На шта?

ДОЛЕ: Да кренеш са нама?

СТЕВАН: Не, Доле. Остаћу у јами док може да се издржи. И ја имам кућу и земљу. Али, чини ми се, више сам везан за своје другове у руднику него за оне њивице разбацане по странама. Ми морамо да газду Лазића прибијемо уза зид и приморамо га на попуштање. Не може он на рачун нашег зноја и крви да ужива а ми да једва састављамо крај с крајем. Ти то још не схваташ, ниси спреман да се бориш али немаш право да друге наговараш да одустају од штрајка.

ДОЛЕ: Јокнић је и тебе залудео! Просто не могу да схватим колико може један човек да узнемири и заслепи људе!

СТЕВАН: Нико мене не заслепљује. И пре његовог доласка у рудник имао сам такво мишљење. Зар прошле године нисмо штрајковали и без њега?

ДОЛЕ: Оно је било друго. Нисмо упадали у јаму, заузимали туђу имовину...

СТЕВАН: Овако је боље. Док смо ми у јами нико не може да ради. Газда трпи, стење, неће моћи дуго да издржи...

ДОЛЕ: Годинама свирамо исту песму у исте дипле. Годинама се хвалишемо да ћемо газду поломити а он нас крцка сваки дан и тако ће бити док у нама има костију.

ШИЉАК: *(долази са Јокнићем):* Стеване, ти си овде дежурни?

СТЕВАН: Јесам.

ШИЉАК: Има ли шта ново?

СТЕВАН: Разлила се вода са точила али сам послао Радојкову групу да прошире јарак и усмере воду у нископ. У амбуланти добићемо још једног болесника. Возача Сретена тресе грозница. У магацину припремају храну за расподелу.

ЈОКНИЋ: Можда ћемо морати да смањимо оброк.

ДОЛЕ: Зашто?

ШИЉАК: Прете нам да ће онемогућити допремање хране.

СТЕВАН: Тако нешто не смеју даураде.

ЈОКНИЋ: И на то морамо бити спремни.

ДОЛЕ: Море, ми и не слутимо шта нас чека!

ШИЉАК: Доле, мало више мира и вере у себе.

СТЕВАН: На њега више не можемо да рачунамо. Он се озбиљно спрема да напусти јаму.

ШИЉАК: Је ли то истина, Доле?

ДОЛЕ: Истина је, па шта?

ШИЉАК: Веровао сам да си мало постојанији.

ЈОКНИЋ: Међу седам стотина људи мора да се нађе и понеки слабић.

СВЕТАН: Не иде он сам. За собом је повукао људе из свог села.

ЈОКНИЋ *(Долу)*: Ти значи рovариш међу људима?

ДОЛЕ: Причам шта хоћу и коме хоћу!... Да случајно ти ниси власт и да не удараш људима брњице на усне?

ШИЉАК: Па да видиш, Доле, ни ми овде нисмо без власти, без радничке власти. И не може свак да дува у своју тикву.

ЈОКНИЋ: *(Долу)*: Колико вас има?

ДОЛЕ: Што се то тебе тиче?

ЈОКНИЋ: Слушај, Доле, ако ми с тобом разговарамо мирно, људски и ти буди такав. Немој да изазиваш. Реци, колико вас има?

ДОЛЕ: Око тридесетак.

ЈОКНИЋ *(Стевану)*: Обавести чланове штрајкачког одбора да се окупе. *(Стеван одлази левим ходником.)*

ШИЉАК *(Долу)*: И кад намеравате да нас напустите.

ДОЛЕ: Ако вас два нисте успели да се са газдом Лазићем споразумете онда одмах. Зашто да одлажемо?

ЈОКНИЋ: Куда ћете?

ДОЛЕ: Својим кућама. Радићемо на свом имању.

ШИЉАК: Ако вас ми пустимо да одете.

ДОЛЕ: Слушај, стари, ниси ти власт. Не смеш ником да стајеш на пут. За тако нешто може и глава да прсне.

ПОБЕДА 9. ОКТОБРА

ЈОКНИЋ: Ти претиш!

ШИЉАК: Смири се, Јокнићу!... Доле, мораш нешто да схватиш. Тамо напољу су власт газда Лазић, полицијски писар Манић, жандарми а овде, у јами, власт смо ми рудари и штрајкачи одбор. Без нашег одобрења ви не можете проћи поред стражара па макар, како ти кажеш, главе прскале. И зато буди миран. Изнео си своју жељу. Размотрићемо цео случај. Ако се одбор сложи можете ићи.

ДОЛЕ: А ако се не сложи?

ШИЉАК: Остаћеш овде па макар морали да вас вежемо.

ДОЛЕ: Кога да вежеш, матори?... Јеси ли ти луд!... Зар мислиш да и ми не умемо да се латимо килаца?

ЈОКНИЋ: Тише, тише, момче!... Силом изаћи нећеш. Боље је онда да мирно сачекаш одлуку одбора.

ДОЛЕ: Гори сте од жандарма! Силом сте нас задржали у јами. На силу узимате моју торбу. Отимате ми храну коју ми жена шаље. *(Јокнићу.)* А ко теби шаље? Где је твоја торба? Ждереш моју сланину и претиш ми како ћеш да ме вежеш. *(Долази Стеван.)*

СТЕВАН: Обавестио сам чланове одбора да дођу.

ШИЉАК *(Долу):* Не, ниси у праву. Не говориш истину. Ником ништа није узето на силу. Договорили смо се да све што добијемо делимо. А што се тебе тиче вратићемо ти сланину.

ДОЛЕ: То не тражим. Ја излазим напоље. Биће хлеба код куће.

ШИЉАК: У име штрајкачког одбора наређујем ти да одеш у магацин и узмеш своје торбе и то обавезно пуне. Стеване, реци Станоју да сам наредио да му се торбе напуне хлебом и сланином. И води га. *(Стеван и Доле одлазе десним ходником.)*

ЈОКНИЋ: Попушта сељак.

ШИЉАК: Попушта Доле. Видиш да се Стеван не да. А буди уверен да има боље имање од Дола. Само, изгледа, ми смо се мало опустили а Доле је то искористио, окупио људе из свог села и наговорио их да изађу.

ЈОКНИЋ: Морамо више да разговарамо са људима. *(Стижу Алекса, Томо и Станимир.)*

АЛЕКСА: Је ли вас почастио газда Лазић?

ШИЉАК: Јесте. А пола печенке и боцу вина оставио је за тебе. Рекао је: са овим ћу дочекати Алексу.

ТОМО: Шта кажу господа?

ЈОКНИЋ: Не господа већ господин полицијски писар Манић. Прети нам што смо запосели имовину власника рудника и тражи да је одмах напустимо.

СТАНИМИР: Што не дође да нас потера.

ЈОКНИЋ: Изабрао је подлији начин. Хоће да нас примора да сами изађемо са подигнутим рукама у

вис. Запретио је да ће спречити свако убацивање хране у поткоп.

АЛЕКСА: Тај скот тако нешто и може да уради.

ТОМО: Шта да радимо у том случају?

СТАНИМИР: Ја сам да се штрајк настави док можемо да издржимо.

АЛЕКСА: Поједини неће ни са хлебом да остану. Чуо сам од мог помоћника Рила да се Доле са групом својих људи из села спрема да напусти јаму.

ЈОКНИЋ: То је истина.

СТАНИМИР: Не би га требало пустити.

ТОМО: Нас је седам стотина. И да оде тридесетак . . .

АЛЕКСА: Плашим се данас тридесет, сутра педесет и тако даље, кад крене да се осипа тешко се уставља.

ЈОКНИЋ: Ја сам да иду. Али, морамо настојати да спречимо свако даље осипање. Ако треба ићи ћемо од човека до човека и разговарати, објашњавати. *(Враћа се Стеван.)*

СТЕВАН: Стражари са улаза обавештавају да жандарми не допуштају женама да убацују храну у поткоп.

ЈОКНИЋ: Манић већ делује.

ШИЉАК: Газда Лазић се одлучио на рат. А где је Доле?

СТЕВАН: Пуне му торбе у магацину.

ШИЉАК: Реци му да може да изведе људе из свог села. Пренеси стражарима на излазу да им не праве никакве сметње приликом изласка.

СТЕВАН: Стари!

АЛЕКСА: Уради како ти је речено.

СТЕВАН: Можда ћете се кајати.

ТОМО: Можда.

ЈОКНИЋ: Сукоб се заоштрава. За које време имамо храну?

ТОМО: Према мојој процени, ако мало растежемо, могло би да траје два дана.

АЛЕКСА: Може толико.

СТАНИМИР: Притезаћемо кајише.

ШИЉАК: Није то решење. Морамо наћи нешто боље.

ЈОКНИЋ: Шта, стари?

ШИЉАК: Надмудрићемо их . . . Боже мој, ала ће Манић да побесни а газда Лазић да заурла кад виде да смо их насамарили!

СТАНИМИР: Не видим како?

АЛЕКСА: Слутим шта намерава стари.

ШИЉАК: Биће за тебе, Алекса, посла до гуше. Мораћеш да одабереш најбоље тесаре.

ЈОКНИЋ: Шта смераш?

АЛЕКСА: Хоће матори да се пење на небо!

ТОМО: Вентилационо окно!

ШИЉАК: Друго вентилационо окно... Оно је високо педесетак метара. Алекса нека окупи најбоље тесаре, нека пажљиво поскидају подграду у напуштеним ходницима, одаберу здраву грађу и приону, онако својски, да раде стубе од пет до осам метара дужине. Већу дужину, чини ми се, да не би могли да увлачимо у вентилационо окно. А ти, Томо, узми групу копача и на првих десет метара од земље у вентилационом окну усеци једну платформу где ћемо конопцима везивати једне за друге и тако настављати стубе и дизати их полако у вис... То мора бити готово пре мрака.

ЈОКНИЋ: А после.

ПОВЕЗА ПОВРАТКА

ШИЉАК: Послаћемо неког у свет. Можда би то било најбоље да буде мој помоћник Маринко. Спретан је момак. Кад изађе из окна потражиће шофера Мића, обавестиће га о нашем положају и пренети наше поруке.

СТАНИМИР: Какве?

ШИЉАК: Да се у насељу и оближњим селима испече што више хлеба, да се тај хлеб стрпа у џакове а онда, око поноћи, кад их нико не види, привуку се до вентилационих окана и баце их у јаму. Ми ћемо џакове прихватити и пренети у магацин.

ЈОКНИЋ: Па то је изводљиво!

ТОМО: Потпуно могуће.

АЛЕКСА: Не певају теби узалуд да рушиш капитале... Али, ако икад изађем из ове рупе отићи ћу на ону печенку код газде Лазића и испричати му, онако преко залогаја, какву си му ујдурму направио. Онда ти руши капитале колико год хоћеш али кад те он дохвати тако ће те растурити да нећеш знати где ти је глава а где реп док ће ти се та смрдљива лула наћи на врху сепарације.

ШИЉАК: Хвала ти, Алекса, на лепој жељи. А сад на посао! Дан одмиче. *(Одлазе Алекса, Томо и Станимир левим ходником.)*

ЈОКНИЋ: Стари, ова ти идеја пара вреди! Намагарчићемо их! Смејаће им се људи. Нека виде шта знамо и умемо. Али, брину ме ови наши. Стрепим да Долов одлазак не поколеба друге.

ШИЉАК: Признајем да неће бити лако са људима из села. Чују они и овде у јами зов њиве, осећају мирис ђубрета. Не преостаје нам ништа друго но да упорно разговарамо.

ЈОКНИЋ: Надам се да ће бити лакше ако хлеба буде довољно.

ШИЉАК: За хлеб не брини. Шофер Мићо и мој помоћник Маринко окупиће жене, припремиће храну. Добићемо што нам треба. Можда неће моћи да нам убаце довољо карбида. А лампе се гасе. Ако мрак завлада јамом биће нам то опаснији противник од самог Лазића.

ЈОКНИЋ: Овог пута газда је био миран.

ШИЉАК: Препустио је вођење игре Манићу. А тај препредењак је опасан. Одавно је продао душу картама и ђаволу. Ако осети да од газде Лазића може да извуче паре безобзирно ће се обрушити на нас.

СТЕВАН: *(одлази носећи у торбици храну.)* Деде ручак. Ја узех и за вас два. *(Пружа Шиљку парче хлеба и сланине.)*

ШИЉАК: Баш добро. Огладнео сам. Онај разговор са Манићем измучио ме је као да сам копао целу смену. Човек мора да је опрезан, да пази на сваку реч.

СТЕВАН *(пружа хлеб и сланину Јокнићу):* Ево и за тебе.

ЈОКНИЋ: Ја нећу.

ШИЉАК: Шта кажеш!

ЈОКНИЋ: Нећу да једем Долов хлеб и сланину.

ШИЉАК: Не буди луд!... Можда је то послала баш моја крезуба баба Мара.

СТЕВАН: Узми.

ЈОКНИЋ: Рекао сам да нећу.

ШИЉАК: Ти то озбиљно?

ЈОКНИЋ: Можда ће ми још неко да пребаци као Доле. Мени нико не шаље храну. Трпећу.

ШИЉАК: Види, види момка!... Па ти ништа нисси бољи од Дола!... И ти нам стварaш проблеме!

ЈОКНИЋ: Стари, шта говориш?

ШИЉАК: То што си чуо!... У име штрајкачког одбора наређујем ти да узмеш храну.

ЈОКНИЋ: Ма, чекај, саслушај ме...

ШИЉАК: Ни ти не смеш да кршиш дисциплину. Разговараћемо кад све поједеш. *(Стевану.)* Стеване, морали би да обиђемо момке у амбуланти. Да видимо како се сналази наш лекар Сибин.

(Завеса.)

III ЧИН

(Сеоска крчма поред друма у близини рударског насеља. Столови и столице. У левом углу шанк претрпан боцама и чашама. Иза шанка мањи отвор на зиду за кухињу. С десне стране врата за улаз у крчму. Стара плехана пећ. Тико, власник крчме, поспрема шанк. Доле, у сеоској ношњи, нервозно шета између столова држећи у руци празну чашу од ракије.)

ТИКО: Седи, бре, Доле!... Што си се толико узмувао као да те сале сто обада.

ДОЛЕ: Остави ме!... Видиш и сам да никако не могу да се скрасим. *(Прилази ближе шанку.)* Дај ми још једну.

ТИКО: Ово ти је трећа.

ДОЛЕ: Никада их не бројим... Ускопрцало се нешто у мени, мучи ме и гуши те морам или да то задавим или ће оно мене.

ТИКО: Боље да ниси излазио из јаме.

ДОЛЕ: Немој сад и ти да ми пристајеш на муку!... Сви ви мислите да је доле дивно — смешка се месечина, врте се јагањци, кликћу шеве! А доле, поштено ти кажем, паметан човек ни глуву кучку не би сатерао!... У јами ми је од дугог боравка постало не само све црно, мемливо, стравично и грозно него и изгубљено, пропало да сам једва чекао да угледам светло дана. Ништа ти нема, мој Тико, лепше од дневне светлости. Прави божји дар. А сада...

ТИКО: А сада?

ДОЛЕ: Главачке бих утрчао у јаму, набио се у најдубље место где просто нема ваздуха да се дише само да се склоним свету са очију. Не, нисам веровао да су људи толико пакосни, да их се толико тичу туђа посла. У селу ме псују, у насељу ме жене гледају попреко као да сам ја крив што су се они њихови набили у ону проклету рупчагу, они наши из друге смене, што им жандарми нису дали да се прикључе осталима у јами, неће са мном ни да разговарају а поврх свега тога на мене се окомио онај полицијски враг Манић па хоће да ми душу ископа као да је моја душа суво злато а не прљава рударска крпа. Кудгод окренем не ваља. И ти се чудиш што пијем. Морам. Наљоскаћу се да ништа не видим око себе.

ТИКО: А Манић се окомио, велиш?

ДОЛЕ: Саслушава ме већ трећи пут. Први пут, не могу да грешим душу, попричали смо као људи. Ја сам говорио а он је само чачкао нокте, вртео главом и скоро шапутао: Казаћеш ти то мени. А данас? Као да је сто ђавола прокључало у њему. Беснео је, викао, претио. Рећи ћеш ти мени, мајчин сине, и кад си мајку ујео за дојку! Хоће, бре, да му кажем и оно што не знам.

ТИКО: Замукао би он брзо кад би се нашао неко да га онако у мраку, кад нико не види, кад нема сведока, мало јаче нагази на реп. Нек осети пасји син како боли...

ДОЛЕ: Не сме нико ни да писне а камоли да дигне руку!... Зар не видиш да су довукли целу чету жандарма па кудгод кренеш просто налетиш на униформу. Кажем ти да их мало не смирује онај жгољави саветник из министарства зло би направили по насељу. Газили би и жене и децу...

ТИКО: А саветник, кажеш, не да?

ДОЛЕ: Мени се чини да их он стишава. Хоће да се штрајк мирно обустави, без много буке и галаме и да се некако односи између газде Лазића и рудара среде као да ништа није било. *(Улази шофер Мићо Стопић сав посут брашном.)*

МИЋО: Здраво, Тико! . . . Молим те, једну дуплу!

ДОЛЕ: Мићо, тебе тражим. *(Прилази његовом столу.)*

МИЋО: Одби!

ДОЛЕ: Саслушај ме!

МИЋО: За те послове је плаћен полицијски писар Манић . . . Удаљи се од мог стола.

ДОЛЕ: Ти мораш . .

МИЋО: Лепо ти кажем, удаљи се!

ТИКО *(доноси пиће Мићу):* Хајде, Доле, остави човека на миру. Има још столова у кафани. *(Мићу):* Тебе попао паспаљ као да си воденичар а не шофер.

МИЋО: Истоварио сам вагон брашна.

ТИКО: За кога?

МИЋО: Наши другови из Трепче послали вагон брашна за породице штрајкача. Али, чим је вагон доспео на железничку станицу, однекуда се створили жандарми и забранили истовар. О томе су ме рано јутрос обавестила два пружна радника. Ја упалим камион и право на станицу. Било је мало повући потегни али уз помоћ железничара пет пуних камиона брашна превукао сам у насеље. Сада ми је мало лакше. Бар жене и деца на овој студени имају хлеба.

ТИКО: Повукао си ђавола за реп.

МИЋО: Вуче тај ђаво нас, мој Тико, и за главу и за руке! Па шта? Наредник Јован ми је озбиљно запретио да ће ми одузети дозволу за рад. Али, нека, нека одузме. За другове мора да се нешто жртвује. И да дечица нису гладна. Нек осете да се неко о њима брине . . .

ДОЛЕ: Тако је, Мићо!

МИЋО: Тебе ништа нисам питао!

ДОЛЕ: Тико, дај ми још једну.

ТИКО: Напићеш се, Доле! . . . Нећеш онда погодити ни своју кућу у селу. А може ти се десити и горе. Пијан налетиш на неког од жандарма и кундак за трен ока проради.

ДОЛЕ: Дај пиће! *(Улази студент Боле.)*

БОЛЕ *(прилази шанку):* Добар дан!

ТИКО: Добар дан, господине! . . . Чиме могу да вас услужим?

БОЛЕ: Могу ли да добијем један чај?

ТИКО: Да можда нисте мислили врућу ракију?

БОЛЕ: Рекао сам чај.

ТИКО: Чај не кувамо.

БОЛЕ: Добро, онда ми дајте једну шљивовицу . . . И молим вас реците ми где у насељу могу да нађем Мића Стопића, шофера?

ТИКО *(показује руком на Мића):* Ено га . . . Само , као што видите, више личи на воденичара него на шофера.

БОЛЕ: Онда за његов сто донесите две шљивовице. *(Прилази и седа за Мићов сто.)* Тебе тражим, друже.

МИЋО: Мене! . . . Зашто?

БОЛЕ: Морамо да поразговарамо.

МИЋО: Ни најмање ми није до разговора.

БОЛЕ: Журиш некуда?

МИЋО: Немам обичај да у кафани седим и причам са непознатим људима.

БОЛЕ *(тише):* Долазим из Београда. Шаље ме твој кум Слобо. *(Тико доноси пиће, ставља га на сто и враћа се за шанк.)*

МИЋО: Онај високи, црномањасти . . .

БОЛЕ: Управо он.

ДОЛЕ *(Тику за шанком):* Ето, са непознатим разговара а са мном неће.

ТИКО: Остави човека на миру. *(Доле и Тико настављају разговор који се не чује а за то време се чује разговор за Мићовим столом.)*

МИЋО: У реду. Какве су поруке.

БОЛЕ: Другови из Београда послали су ово *(вади коверат и предаје га Мићу.)* Ту има двадесет две хиљаде динара. Знаш шта, београдски радници преко наше црвене помоћи сакупили су то међу собом за рударске породице. Потруди се да се те паре што боље искористе.

МИЋО *(стављајући коверат у џеп.):* Хвала. Пристиже помоћ и са других страна. Добили смо вагон брашна од рудара из Трепче. У прави час. Неке породице већ су почеле да гладују.

БОЛЕ: Да гладују?

МИЋО: Власт предузима мере да остану без хране. Свим трговцима у околини наређено је, иако они то не признају, да рударским породицама не продају намирнице. Сељацима не допуштају да са својим производима залазе у рударско насеље а женама рудара спречавају одлазак у села.

БОЛЕ: Значи, класни напади јачају. Ми се морамо још боље и одлучније одупрети. А како се држе наши у јами?

МИЋО: За сада добро. Ни за корак нису измакли. Петог дана штрајка по наређењу полицијског писара жандарми су растурили жене које су донеле код поткопа храну. Хоће да их принуде глађу на попуштање. Међутим, снашли смо се. Успели смо да за две протекле ноћи по пет стотина килограма хлеба убацимо низ вентилациона окна у јаму. На тај начин смо доскочили полицијском писару. Они за то не знају. И ноћас носимо нове количине хлеба. Како сам обавештен јутрос су опет вођени разговори са саветником из министарства. Кажу да је Јокнић био оштар. Саветник се пред њим

ушепртљао, изгубио. На крају опет су остали свако при своме. Докле ће тако да траје не знам.

БОЛЕ: Што дуже то боље. Штрајк је уздрмао владу. Успели смо да се извештаји о штрајку објаве у штампи. Према обавештењима које имамо влада се заузима да се штрајк оконча што пре али да се не прихвате услови рудара. Не смеју да попусте. Плаше се нових штрајкова, стрепе од радничког таласања. У Београду ће ускоро да ступе у штрајк радници фабрике шећера.

МИЋО: Верујем да наши неће попустити док физички могу да издрже. А није им лако. Данима бити у јами...

БОЛЕ: Знам... Мора да се трпи. Без борбе и трпљења нема кретања напред... Ја не смем дуго да се задржавам овде. морам у току дана да се вратим. А кроз неки дан ја или неко од другова донеће још новаца за породице рудара. Потрудићемо се да деца и жене не буду гладне. *(Улази полицијски писар Манић.)*

МАНИЋ *(прилази Болу)*: Ви сте се у насељу распитивали за шофера Мића Стопића.

БОЛЕ: Јесам. И као што видите нашао сам га.

МАНИЋ: У лепом сте друштву... Одакле долазите?

БОЛЕ: Из Београда.

МАНИЋ: Ко вас шаље?

БОЛЕ: Нико. Путујем по својој потреби.

МАНИЋ: Да се нађете са чланом штрајкачког одбора?

МИЋО: То није истина!... Ја нисам члан одбора.

МАНИЋ: Ћути!... Тебе ништа не питам. Разговарам са господином. *(Болу)*: Ко сте ви?

БОЛЕ: Ја сам Богдановић, студент.

МАНИЋ: Студент!

БОЛЕ: Да, студент теологије.

МАНИЋ: Не верујем студентима па и кад постоје изгледи да се из њих испиле будуће владике. Имате ли исправе?

БОЛЕ: Свакако. *(Вади и пружа исправе.)* Изволите!

МАНИЋ: *(разгледа исправе.)* Изгледа да су у реду. *(Враћа исправе Болу.)*

БОЛЕ: А шта би то могло да буде да није у реду?

МАНИЋ: Много сте радознали!... Зар је за вас нормално да се за време штрајка мувате по рударском насељу и сусрећете са сумњивим људима?

МИЋО: По чему сам ја сумњив?

БОЛЕ: Господине писару, ја се не мувам. У овој долини, која је позната по споменицима српске средњовековне културе, обилазим манастире и проучавам детаље на фрескама Тајне вечере. Ти детаљи, на први поглед можда неважни, често говоре много. Ето, примера ради, на фресци Тајне вечере у манастиру Студеници налази се на столу нож и виљушка а фреска је рађена пре него што су Европљани открили Америку. То нешто каже.

МАНИЋ: Не занимају ме фреске. Шта вама треба шофер Мићо?

БОЛЕ: Чуо сам да често вози па сам намеравао да са њим кренем даље. На моју жалост рече ми да данас неће никуда.

МАНИЋ: Што не користите воз?

БОЛЕ: Ми студенти немамо много новаца за путовања.

МАНИЋ: Младићу, ја бих вас саветовао да се што пре изгубите из овог насеља.

БОЛЕ: То сам намеравао да урадим и без вашег савета. *(Прилази шанку и плаћа Тику.)* Напољу је хладно мраз стеже а ја морам пешке. Због ога.

МАНИЋ: И да вас више не видим да се овуда мувате!

БОЛЕ: Без бриге!... Довиђења људи! *(Излази.)*

МАНИЋ: *(Мићу).* Шта те је питао?

МИЋО: Распитивао се човек да нећу на пут. Ја му рекох да данас не возим.

МАНИЋ: Нећеш ти више ни возити!

МИЋО: Што нећу?

МАНИЋ: Попричаћемо о томе после штрајка. *(Прилази шанку.)* А шта вас два ћућорите?

ТИКО: Кујемо заверу.

МАНИЋ: Тико, не шали се! Није време за шалу.

ТИКО: Није време за шалу, није време за штрајк, па зашта је онда време?

МАНИЋ: Да најзад завежеш свој језик! *(Долу.)* А ти, што ниси у селу?

ДОЛЕ: Не иде ми се... Свуда ме гурају. Ето, и ви ме гурате.

МАНИЋ: Гурнуо си ти сам себе где не треба. И да знаш добро врата рудника за тебе су затворена. Али, знам да тебе то много не погађа. Имаш оно имањце па некако може да се пролази. Само, ако га сачуваш. Плашим се да ће ти то тешко поћи за руком. Данас је господин Лазић позвао три адвоката да му спреме тужбу што си самовољно упао у његову имовину и ниси му дао да је користи... А ја те лепо као човек саветујем: не ударај главом о зид, реци нам ко те је наговорио да останеш у јами па ћу лично замолити власника рудника да те брише са списка оних које ће да тужи. А ти нећеш.

ДОЛЕ: Побогу, господине писару, јесам ли вам већ три пута казао јасно и гласно? Нико ме није наговорио да останем у јами. Ја сам тамо био. Радио сам у трећој смени. Дошли су људи из прве смене. Помешали смо се. Рекли су — остајемо у јами. И ја сам остао са њима. Кад ми је дозлогрдило изашао сам. Нико ми није стао на пут. Нит' ме је ко наговарао, нит' сам ја кога наговарао.

МАНИЋ: За неки дан, ја ти јемчим, другачије ћеш певати. Али, тада ћеш бити код мене, у мојој канцеларији, у присуству два снажна жандарма...

МИЋО: Само претите!

МАНИЋ: Ти да ћутиш!... Јутрошњи вагон брашна посебно ћеш да ми платиш.

МИЋО: Жене и деца нису криви. Што да гладују?

МАНИЋ: О њима нека бринy мужеви и очеви а не ти, задушна бабо!... Ако само још једном употребиш камион без мог знања одузећу ти дозволу.

МАЋО: Трговцима сте забранили да им продају намирнице, мени не допуштате да им превезем брашно, прекјуче су жандарми пресрели једну жену рудара, која се враћала из села где је испросила шаку соли за децу, натерали су је да развеже мараму и просули јој со на снег! Па шта мислите? Имате ли ви душу? Проклеће вас гладна дечја уста!

МАНИЋ: Изгледа да си већ стигао да нешто научиш од оног студента теологије. Можда сам погрешио што сам га пустио. Дувате вас два у исту тикву.

ТИКО: Господине писару, хоћете ли нешто да попијете?

МАНИЋ: Не пијем ову твоју брљу.

ТИКО: За вас ћу наћи нешто боље.

МАНИЋ: И ти, Тико, отвори мало боље очи и пази добро кога примаш у крчму. Чим уђе неко непознат, да није из овог краја мораш одмах да пошаљеш момка да ме о томе обавести. Јеси ли разумео?

ТИКО: Ово је кафана. Улази и излази ко хоће. Свако гледа своја посла. Моје је да крчмим пиће.

МАНИЋ: Ја сам ти наредио шта треба да радиш. Уосталом послаћу једног жандарма. Нека седи овде уз шанк. Можеш и цео дан да га заливаш овом твојом брљом. *(Одлази.)*

ТИКО: *(Мићу):* Овај ће вам пребити кичму.

МИЋО: И не слути колико је јака.

ТИКО: Осетио лопов да сте Лазића стегли за гушу и види да је дошло његово време да од власника рудника измузе неку пару а кад нањуши да може доћи до новца тај проклети покераш, који је пола живота провео за карташким столом, газиће преко жена и деце само да их се докопа. Удараће по вама, Мићо, док вам кости не чује! Ја њега знам добро. Прошлих избора, за то што сам био уз опозицију, насрнуо је на мене. Надао се да лако прође...

МИЋО: Мора и он да поступа по закону.

ТИКО: Бре, Мићо, ал' си шашав!... Па данас је закон ова чета жандарма која је притисла насеље и не да ником мирно да прође. Зар трговцима не забране да продају намирнице рударским породицама? Где то може по закону! Не, не, ни један трговац не сме да писне. Сагли шију и ћуте. Лакше им је да сироте жене одбијају од својих тезги него да имају Манића на врату. Теби ће узети дозволу за рад. Док ти истераш правду камион ће узалудно да труне у гаражи. Ето, видиш, како ствари стоје.

ДОЛЕ: Горе у селу претили су нашима чији се синови налазе у јами да ће им повећати порез. Људи се уплашили. Сада псују своје синове.

ТИКО: Наишли су тешки дани.Са Лазићем човек може некако да се носи али кад се испречи држава онда шију доле. Не можеш да срљаш на униформу и бајонет. Бајонет је оштар а трбух мек.

МИЋО: Носићемо се како и колико можемо... Мени неће тако лако узети дозволу за рад с камионом. Ја сам с тешком муком набавио камион, тек прошле јесени газда Савићу сам исплатио позајмицу, и ако неко крене...

ТИКО: О томе, Мићо, не говори гласно. Не желим да будем сведок. Понекад неопрезно изговорена реч нанесе толико зла човеку да му загорча цео живот. А шта Манић заслужује то знамо сви.

МИЋО: Оставимо Манића и његове претње!... Него, вратимо се пословима. Ти би, Тико, могао да ми нешто помогнеш.

ТИКО: Шта то, Мићо?

МИЋО: Брашно смо добили. Немамо соли. Не могу жене и деца да једу неслан хлеб. Како би било да ми набавиш два џака соли.

ТИКО: Где да ти набавим?

МИЋО: Пошаљи момка са чезом у варошицу. Нек узме за тебе. Трговци ће му дати. А ти после предај мени. *(Устаје и вади новац из коверте.)* Ево ти паре.

ТИКО: И мене гураш у твој табор?

МИЋО: Нико неће да зна. *(Тико узима новац.)*

ТИКО: *(гласније кроз отвор за кухињу.)* Вељо, упрегни чезу и скокни у варошицу до газда Сима да ми узмеш два џака соли. Реци му да је за мене.

МИЋО: Ја ћу морати да потражим овог саветника. Морам да му се испричам. Он не сме да допусти да нам неко дивља по насељу. Ако не смири полицијског писара Манића натоварићу им жене и децу на врат па кад се цело насеље дигне на ноге биће им теже но што су ови наши у јами. *(Улазе рударски надзорници Вртић и Сретић.)*

ТИКО: Тише. Ево верних Лазићевих слугу.

ВРАТИЋ: *(прилази са Сретићем шанку.)* Таман је био попустио, скоро прихватио, ја сам већ наредио Драгиши да спреми даске којима би запушили оба вентилациона окна али враг донесе оног жгољавог саветника из министарства који поквари све...

СРЕТИЋ (*Тику*): Дај нам две дупле!... (*Вратићу*): Он је био против.

ВРАТИЋ: То не смете да урадите, рекао је одлучно. Ја сам добио упутства лично од господина министра да штрајк мора да се оконча преговорима. Не сме да се употребљава никакво насиље. Новине, каже, пишу о штрајку. Чак су се појавиле вести и у страној штампи. Ви не умете да преговарате са људима и баш вас брига

што ће неко сматрати да су у нашој земљи немири, да је несрећено стање. И газда Лазић попусти, иако добро зна да је то јалов посао, опет поручи да дођу преговарачи.

СРЕТИЋ: Шиљак и Јокнић?

ВРАТИЋ: А ко би други?... А онај проклети пас Јокнић уме да говори, режи, уједа... Како је јутрос, док су разговарали, избрисао оног саветника да му је просто пресекао дах. Посебно се окомио на власт. Тражио је да се жандарми одмах повуку из насеља.

МИЋО: Тако би требало да буде.

ВРАТИЋ: Па само за тебе је мало цела чета жандарма! Ти храниш цело насеље.

МИЋО: И теби бих могао да спремим кајгану.

ДОЛЕ: Нека их храни. Они су наши.

СРЕТИЋ: Ти ниси ничији.

ТИКО: Слушајте вас два, нећу свађу у крчми! Оставите, буде на миру.

ВРАТИЋ: Тико, дај нам још по једну дуплу. И не брини. Знамо на чијој си страни.

ТИКО: С тобом не бих ни у цркву!... А штрајк ме се не тиче. Како је газда Лазић закувао тако нека куса. Био се много разбашкарио, осилио а и ви уз њега.

СРЕТИЋ: Ти никако не можеш да прежалиш што ти није железничку станицу посадио поред крчме! Народ би тада навраћао а ти згртао паре.

ВРАТИЋ: Шта се ту може кад је за трасу било боље пољем преко реке.

ТИКО: Оставимо се старих распри!... Нисам ја тражио да пруга прође поред моје крчме због мене већ што је овде насеље а тамо преко реке права пустара. Оно, истина је, својевремено сам молио Лазића да се заузме за измену трасе али он није хтео ни да чује. Што да се сада ја секирам кад је њему сепарација замукла, Нека седи, нека се чешка по глави и нека сабира губитке.

ВРАТИЋ: Губе и рудари.

ТИКО: Губе, не кажем да не губе. Остали су без зарада. Поред тога и неки дан гладовања а они никад нису били сити. А, бога ми, губици газде Лазића пењу се, расту у вис...

СРЕТИЋ: Неће дуго.

ТИКО: Тако сте говорили од првог јутра а дани одмичу. Видите да их цео свет помаже. Рудари из Трепче послали им вагон брашна. Породице нису гладне, сељанке, и поред жандарма уносе помало сланине, сира, јаја и масти у насеље. Има од чега да се живи. Чак је и господин министар био принуђен да пошаље свог саветника. Новине пишу. Народ се узнемирио. А чујем, Сретићу, да си тамо у Источној Србији замало добио батине када си хтео да доведеш нове раднике. Неће рудар на рудара.

СРЕТИЋ: Откуда знаш?

ДОЛЕ: Прича се.

ПОБЕДА 7 ОКТОБРА

ВРАТИЋ: Опет се ти јављаш а у насељу не смеш ни нос да помолиш.

ДОЛЕ: Ни вас два не смете да мрднете без жандарма. Жене би вас изгазиле.

ВРАТИЋ *(окреће се Долу):* Ко не сме?!

ТИКО: Вратићу, не допуштам никакав неред.

ВРАТИЋ: Немој да те извучем иза тог шанка!

ТИКО: Да немам двоцевку!

МИЋО: Па Вратић није зец!

ТИКО: Ни ја мачка да ме извлачи иза шанка.

ДОЛЕ: Ко мене не дира нећу ни ја њега.

СРЕТИЋ: *(Долу):* Ти си на списку код Манића.

ДОЛЕ: То су наше ствари.

МИЋО: А јесам ли ја на том списку?

ВРАТИЋ: Тебе више никад и нико неће избрисати из његових спискова. Обећао је газди Лазићу да ће ти одузети дозволу за рад са камионом.

ПОБЕДА ОКТОБРА

МИЋО: Нек се он само размеће ако му то прија! ... Ја нисам без срца и душе да гледам како жене и деца гладују. Ако трпе људи у јами...

СРЕТИЋ: Море не трпе... Пронашли су начин како да им дотурају хлеб. Али неће дуго. Још ноћас ће настати прави цумбус.

ТИКО: Не шалите се. У питању су животи људи.

МИЋО: Шта то још ноћас?

ВРАТИЋ: Ништа, море! ... Наклапа Сретић... Нека газда Лазић лупа својом главом а ми да гледамо своја посла! Хајмо, Сретићу! *(Плаћају и одлазе).*

МИЋО: Ови подлаци нешто гадно спремају.

ТИКО: Ништа им се не сме веровати.

ДОЛЕ: Можда су сазнали да жене ноћу убацују хлеб кроз вентилациона окна.

МИЋО *(скаче):* Тико, касније ћу доћи по она два џака. Нек момак остави џакове у дворишту. Ја ћу их после пребацити до насеља... А ти, Доле, мораш са мном! Изгледа да ћемо ноћас имати пуне руке посла.

(Завеса.)

IV ЧИН

Ноћ.

Радничко насеље. Барака у којој станује породица Шиљак. Кухиња. Петролејка са зида баца шкрто светло по оскудном намештају. У левом углу лежај. У десном углу плехани шпорет са два лонца. Изнад њега повешано посуђе. У средини просторије сто са три столице без наслона. Врата за улаз споља налазе се десно а за улаз у собу лево.

Мара, жена старог рудара Шиљка, уморно седи на лежају.

Стана седи на столици.)

МАРА: Нене још нема а ја једва чекам да се опружим. Све ме кости боле. Руке ми се тресу... Никада раније нисам ни помислила да ће у животу наићи дан да умесим толико хлеба. Као за војску...

СТАНА: Још само да со стиже на време... Овако, јешће неслано.

МАРА: Убациће им Мићо цак соли.

СТАНА: Е вредан човек, нема шта!... Да нам се он ових дана не нађе при руци зло би било с нама. Ни хлеба не би имале... Само, чуди ме, што их још нема. Нешто се ноћас дуго задржаше.

МАРА: Шта можемо!... Скрсти руке, трпи и чекај... Али, нека, нека, платиће ове моје муке онај мој матори. Дочекаћу га лепо кад се врати! Десет дана он се мува по јами, удара уз нос газда Лазићу и жандармима а ја морам по овом мразу и мраку да му шаљем хлеб по детету...

СТАНА: И ја стрепим за Рада... Не би ваљало да их негде пресретну жандарми.

МАРА: Теби је лакше, Стано... Шта ја да радим? Где си чула да се девојка ноћу шаље од куће? Ето, у шта ме ували онај мој матори!.... А ни она није много боља. Никако да се скраси. Откако Маринко искочи из јаме као да у њу, не дај боже, уђе помама па је и дању и ноћу на ногама. *(Чује се из даљине галама, прво слабије а затим јаче.)*

СТАНА: Тише, Маро... Нешто се чује. *(Устаје и* прилази прозору.)

МАРА: Ја ништа не чујем.

СТАНА *(буљи у мрак кроз прозор.):* Чује се богами!... Горе на брду галаме!

МАРА: Можда то ноћ хучи. *(Јача галама кроз коју продире понеки врисак.)*

СТАНА: Не, не... То су људски гласови... Неко запомаже. *(Чују се два пуцња из пушке.)*

МАРА *(устаје са лежаја.):* Пуцају!... Шта се ово ноћас закува?... Нено, где си?... О боже, шта да радим?

СТАНА: Раде, сине!... Боже, само да ми га не убију!

МАРА: Стано, потрчи!... Види шта се дешава. *(Стана истрчава из кухиње а врата остају отворсна те кроз њих све јаче продире вика, псовке, јауци и врисак.)* Боже, врати ми дете!... Ако је матори јарац полудео дете није криво... Света Богородице, сачувај нас и спаси! ...Осећам да се нешто тешко обрушава на нас. *(Дринка уз Станину помоћ скоро уноси рашчупетану и раздрљену Нену.)*

ДРИНКА: Маро, распреми лежај!

МАРА: Нено, дете моје!

НЕНА: Мајко, болиии!... Ударили су ме.

ДРИНКА: Маро, не кукај... Неко ју је у овом мраку тресnуо мотком по леђима. Срећом ја сам била уз њу. Дигла сам је са снега и довукла.

СТАНА: Пуцали су на вас?

ДРИНКА: Жандарми су пуцали у вис да нас заплаше, растерају... Хајде, склоните се. *(Приводи Нену до* лежаја и лагано је спушта належај.) Тако. Сада само мируј. Брзо ће то проћи. А ти, Стано, дај мало топле воде. И пристави чај.

НЕНА: Мајко!

МАРА: Чујем, дете!

НЕНА: Моја леђа!

МАРА: Јесу ли те ударили јако? *(Стана пружа пешкир и воду Дринки која седа на лежај и пере лице Нени. Стана се враћа шпорету и кува чај.)*

ДРИНКА: Фијукале су мотке на све стране и ког су закачиле прскале су кости... Но, што је било било је. Сада морамо да поправљамо. Хајде, Маро, шта си се скаменила. Нађи мало ракије, натопи пешкир да истрљам девојци убој.? *(Мара донеси флашу ракије и пешкир и пружа Дринки.)* Ето, тако, размрдајте се. Од кукњаве нема користи. Спопао вас страх овде у топлој бараци а шта би било с вама да сте се нашле горе крај вентилационог окна кад на нас налетеше надзорници моткама.

МАРА: Нено, како ти је?

НЕНА: Боли ме, мајко.

МАРА: Мора да су те ударили снажно.

ДРИНКА: Крвнички. Горе су ударали крвнички. Насрнули су на нас као гладни чопор вукова.

СТАНА: Шта је било с мојим Радом?

ДРИНКА *(док Нени трља леђа.)* Ноћас су ноге највише вределе... Он је млад, хитар... Њему нису могли ништа. Ја се надам да је стругнуо преко брда и да се већ налази у трећем селу.

СТАНА: Дај боже!

МАРА: Ко вас је напао?

ДРИНКА *(Спушта Нену на лежај и пребацује ћебе преко ње.)* Полако, жене. Морала сам прво да истрљам убој. Сад ће девојци бити лакше. Стано, пожури с чајем. И нека га буде више. Може још неко ноћас да упадне код нас. Шта знам куд је ова проклета ноћ развејала људе!

СТАНА *(кувајући чај поред шпорета):* Јесу ли вас напали жандарми?

ДРИНКА: Ма какви жандарми!... Ове наше рђе, надзорници!... Кад смо се окупили синоћ на крају насеља да пренесемо хлеб код нас су дошли шофер Мићо и још три четири рудара. Са њима је био и онај Доле што је побегао из јаме. Носили су у рукама мотке. Мићо нас је окупио, казао нам да нас можда код отвора за вентилациона окна чекају надзорници са батинама и да ће нас вероватно напасти како би нас разјурили.

НЕНА: А жандарма није било.

ДРИНКА *(Нени)*: Ти лези и не причај! . . . Мићо је даље рекао да ће он са рударима кренути испред нас, изазвати надзорнике ако буду тамо, потући се са њима ако буде таква нужда а да ми онда искористимо гужву, дотрчимо до отвора и бацимо џакове унутра.

СТАНА: Е баш сте луде! . . . Тај би вас Мићо одвео и на ножеве!

МАРА: И он је шашав као онај мој матори. *(Прилази лежају, седа и милује Нену.)*

ДРИНКА: Али вреди за десет момака. Он, Маринко, Доле. . .

СТАНА: Зар она кукавица што је побегла из јаме?

ДРИНКА: . . . ударили би ако треба на чету жандарма.

НЕНА: Доле је први ударио надзорника Вратића. Вриснуо је да се небо проломило.

ДРИНКА: Кад су наши у мраку осетили надзорнике и почели са њима онако речима да се прегањају, ми смо се тихо, скоро нечујно, као сенке, прикрадале отвору. У први мах изгледало је да ћемо преварити надзорнике. Вратић и Мићо су галамили, претили су један другом, падале су и тешке псовке. Али тек што смо прва два три џака гурнули у отвор онај лопов Вратић то осети и викну колико га грло носи: Удри по женама!

НЕНА: Ја сам помислила да се брдо руши на нас.

ДРИНКА: Налетели су батинама, бесно ударали, псовали, ударали а ми смо вриштале, јаукале, падале по снегу изгубљене у мраку. Погубиле смо торбе и џакове. Неко од наших мушкараца викну да бежимо у насеље. Вратић се, то смо осетиле по гласу, посебно разбеснео. А онда је неко насрнуо на њега. . .

НЕНА: Био је то Доле. . .

ДРИНКА: Жестоко га развукао да је јаукнуо и срушио се на снег.

НЕНА: И мене је неко тресnуо мотком по леђима. Пала сам на земљу. Газили су ме ногама. Завртело ми се у глави и за тренутак као да сам изгубила свест. После ме је тетка Дринка подигла и привукла. *(Стана пружа чај Нени.)*

ДРИНКА: Ми смо се повлачиле а мушкарци су остали да се бију моткама. . . Било је страшно. Чујем како мотке фијучу, ударају, осећам мување, гужву у мраку, проломи се врисак, псовка али ништа не видим. Проклети мрак притиснуо брдо.

СТАНА: Могле сте да погубите главе.

МАРА: Можда није ни без тога.

ДРИНКА: Дан ће показати шта се ноћас збило. У оном метежу, пуном ударача, вриске и јаука, све је било стравично као да су се сударile авети а не људи. . . Крви мора да има. Онако болни јауци могу да се чују само када кости пуцају.

СТАНА: А жандарми?

ДРИНКА: Њих није било горе на брду. Они су пуцали код поткопа. Онако, чули су вику, тучњаву па, ваљда, да нас заплаше...

МИЋО: *(споља)*: Отворите!

СТАНА *(прилази вратима)*: Ко си? (*Отвара врата.)*

МИЋО: *у оквиру врата појављује се крвав по лицу док десном руком држи леву.*) Пребили су ми руку!

ДРИНКА: Мићо!

НЕНА: Сав си крвав!

МАРА: Стано, уведи га у собу. Ја ћу донети воду и пешкир да му оперемо лице.

ДРИНКА: Пази на руку, Мићо!

МИЋО: Шта је теби, Нено?

НЕНА: И мене су ударили по леђима.

МАРА: Како си дошао сам?

МИЋО: Допратио ме је Доле. Он продужи даље да нађе чика Јола и доведе га да ми намести руку. Изгледа да су ми сломили леву подлактицу.

ДРИНКА: Стано, уведи га у собу. *(Стана уводи Мића у собу а за њом одлази Мара носећи топлу воду и пешкир.)*

НЕНА: Тетка Дринка, боли ме глава.

ДРИНКА: Мора, дете. Добро су те опаучили. Али. не бој се. Брзо ће то проћи.

НЕНА: Уплашила сам се, тетка Дринка. Тресла сам се као прут.

ДРИНКА: Није ни чудо, дете. Ноћ, урлици, јауци, мотке... Било је страшно. А ти се сада лепо одмарај. Док одспаваш ја се надам да ће све ово за тебе остати као ружан зимски сан.

НЕНА: А наши у јами осташе без хлеба.

ДРИНКА: Ми смо урадиле што смо могле. Сила је јача од нас...

НЕНА: Можда ће сутра напустити јаму... Ужелела сам се тате. Нисам веровала како десет дана могу да буду дуги.

ДРИНКА: И мени се чини да сада нема другог излаза. Морају напустити јаму.

НЕНА: Да на њих не ударе као на нас?

ДРИНКА: На њих не смеју, дете. Њих је седам стотина. Имају килавице. И жандарми пушкама да насрну на њих одолеће. (Упада Доле.)

ДОЛЕ: Јесте ли сместили Мића?

ДРИНКА: У соби је. Перу му крв са лица.

ДОЛЕ (уморно се спушта на столицу): Доћи ће чика Јоле. Донеће и дашчице да му намести руку. Прсла кост као да је од стакла.

ДРИНКА: Како знаш?

ДОЛЕ: Опипао сам је својом руком.

НЕНА: А тебе не закачише?

ДОЛЕ: Стално сам скакутао час на једну час на другу страну. Мотка фијуче, удара у празно. У једном тренутку, кад смо оно на њих насрнули, чух да крај ме-

не неко дише а затим извали крупну гадну псовку, препознах по гласу Вратића па кад онда замахнух, из све снаге, ударим га мотком по глави да ће ме целог живота памтити. Добили су и они доста.

ДРИНКА: И нека су. Нек једном науче да батина има два краја.

НЕНА: Да неког нису ухватили?

ДОЛЕ: Па они су погубили главе!... Нису знали шта са собом да раде. Једино, можда је Мићо био у опасности. Њега смо извукли... Али, сада, када сам се враћао од чика Јола срете ме Перса Алексина и каже да су жандарми негде око поткопа похватали око двадесетак жена и притворили их у бараку код сепарације... Изгледа да ће их задржати. То не би ваљало...

ДРИНКА: *(устаје и отвара врата од собе).* Стано, дођи! Може Мара и сама да се постара о Мићу. *(Улази Стана.)*

СТАНА: Шта ћу ти?

ДРИНКА: Доле ми исприча да су у бараци код сепарације жандарми затворили двадесетак наших жена. Сутра ће их вероватно саслушавати. Покушаће од њих да сазнају ко их је водио на вентилационо окно.

ДОЛЕ: То хоће сигурно.

ДРИНКА: Стано, узми шал, огрни се... Заћи по насељу од бараке до бараке, од куће до куће и саопшти да се жене и деца сутра у цик зоре сјуре код сепарације. Нећемо се мићи док не пусте затворене жене.

СТАНА *(огрће шал.):* А ако набасам на жандарме?

ДРИНКА: Води рачуна куда се крећеш. Ни жандрами по ноћи радо не залазе у насеље. Хајде, кћери. *(Стана одлази.)*

МАРА *(улази носећи лонац и пешкир које облаже):* Опрала сам му лице и руке.

ДОЛЕ: Има ли повреда по глави?

МАРА: Једна повећа чворуга и три огреботине... Ништа озбиљно. Али рука је сломљена. Хоће ли доћи Јоле?

ДОЛЕ: Обећао ми је. И чуди ме што га већ нема.

ДРИНКА: Само да се мало стиша по насељу.

НЕНА: Тек сутра ће бити гужве.

ДОЛЕ: Без гужве се не може. (Отварају се с треском врата. Упада надзорник Вратић са завијеном главом и мотком у рукама.)

ВРАТИЋ: Кога још има у кући?

МАРА: Шта се тебе тиче!

ВРАТИЋ *(Мари):* Завежи матора! *(Долу.)* Шта ћеш ти овде?

ДОЛЕ: Ниси ваљда полицијски писар па да можеш да ме саслушаваш!

ВРАТИЋ: Ма слушај, псето шугаво, немој да дижеш реп!

ДОЛЕ *(устаје):* Ни ти да лајеш!

МАРА: Шта вам је, људи?

ДРИНКА *(стаје између Вратића и Дола):* Вратићу, најбоље би било да одеш.

ВРАТИЋ: Отићи ћу кад ја будем хтео. *(Долу).* А да и ти нисси био горе на брду?

ДОЛЕ: Можда и јесам.

ВРАТИЋ: Одговарај како треба или ће ова мотка да проради!

ДРИНКА: Вратићу, спусти мотку!

МАРА: Хајде, излази из куће! Није ово доба безакоња и хајдучије да свако упада у туђе куће кад му се прохте.

ВРАТИЋ: А шофера Мића си примила?

ДРИНКА: Немој да лажеш!

ВРАТИЋ: Куш алапачо! Тако се не говори са људима.

ПОБЕДА ОКТОБРА

ДРИНКА: Па ја говорим с тобом.

ВРАТИЋ: Запушићу та твоја погана уста! (Диже руку.)

ДОЛЕ: Лакше, надзорниче!... Не јуначи се на жене. И њих има неко да брани.

ВРАТИЋ: Да си ваљао не би бежао из јаме!

ДОЛЕ: Можда су ме послали да чувам жене од таквих јунака.

ВРАТИЋ: Добро, добро, Доле, пашћеш ти мени шака! Кад те кроз њих пропустим ни рођена мајка те неће познати.

ДРИНКА: Као што ноћас не би ни тебе препознала. Можда проклиње час кад те је окотила.

МАРА: Хајде, заглави на врата.

ВРАТИЋ: Видиш ли ти, луда жено, овај завој?... Ноћас ме је шофер Мићо у мраку, изненада, с леђа, ударио мотком по глави. Умало ми лобања није прсла. То мора да плати. И платиће крваво. Начуо сам да се завукао код тебе.

НЕНА: Није код нас... Мајко, боли ме глави. Хоћу да спавам.

ДРИНКА: (Вратићу): Не плаши више дете.

ВРАТИЋ: Платићете ви мени за ово!

МАРА: Добро, добро, платићемо. Ми смо навикли да плаћамо. А сада иди, губи се!

ВРАТИЋ: Кроз неки дан ти, матора крекетушо, заједно са оним твојим излапелим старцем излетећеш заувек из ове бараке! У руднику неће бити ни хлеба ни крова за вас.

ДРИНКА: Остани само ти жив.

ДОЛЕ: Доста си узнемиравао ове жене.

МАРА: Излази или ћу позвати жандарме.

ВРАТИЋ: Немој да се за то трудиш! Доћи ће они сами. Имаћеш прилике да видиш како ланцима везују оног твог маторог јарца. *(Излази.)*

НЕНА: Мајко, шта ће бити с татом?

ДРИНКА: Смири се, дете! Овим газдиним слугама не преостаје ништа друго но да прете.

ДОЛЕ: Боже мој, да зна да сам га ја тресну по глави! . . . Ноћас би у овој кући пала крв.

МАРА: Довољно је јаука и крви. Ова проклета ноћ хоће да нас сатре. *(Чује се куцање на врата).* То мора да је Јоле. *(Скрхано се спушта на лежај.)*

МАНИЋ *(улази.):* Добра ноћ!

МАРА: Проклета ноћ, зла ноћ.

МАНИЋ: Стара, у праву си — зла ноћ. Али, тако су ваши хтели. Ја сам им отворено рекао да због њихових глупости и празног голог пркоса испаштају њихова деца и жене. Но речи не помажу. Они су глуви.

ДОЛЕ (*нуди столицу.*) Седите, господине писару.

МАНИЋ: *(седа.)* А и ти си овде омркао?

ДРИНКА: Замолиле смо га синоћ да остане код нас да нам нацепа мало дрва. Ова зима никако не попушта. У баракама је хладно.

МАНИЋ: Не бих рекао да је овде хладно кад се у току дана на џакове хлеба испече! Но, како хоћете. А ти си, Доле, свакако стигао ноћас и горе на брдо? Трудиш се да поправиш грех према друговима.

ДОЛЕ: Боже сачувај! . . . Нисам се макао из ове кухиње! Чуо сам само дреку а касније пуцњаву.

МАНИЋ: Добро, за сада нека буде тако како ти кажеш иако и ти и ја знамо да није тако. А сада *(Мари.)* стара, реци шоферу Мићу нека изађе из собе. Хтео сам да га нешто упитам.

ДРИНКА: Он није ту.

МАРА: Што нас ноћас не оставите на миру.

НЕНА: Мајко, боли ме глава!

МАНИЋ: Послушајте ме. Рекао сам хоћу нешто да га питам. Боље је да он дође овамо него да ја улазим у собу.

МАРА: Он је болестан.

МАНИЋ: Што не лежи код своје куће?

ДРИНКА: Сломљена му је рука.

МАНИЋ: Има и разбијених глава. Мотка је ћорава и по дану а камоли по оваквом мраку. *(Отварају се врата од собе и на њима се појављује шофер Мићо са опраним лицем на коме се виде огреботине и левом руком повезаном шалом.)*

МИЋО: Шта хоћете да ме питате, господине писару?

МАНИЋ: Изгледаш врло лоше. . . Блед си. . . И стварно, сломили су ти руку. Почео си да добијаш своје.

МИЋО: Нешто сте хтели да ме питате?

МАНИЋ: Једва се држиш на ногама. Уђи и седи. *(Мићо улази и седа.)* Ето, тако. (*Нуди му цигарету.)* Хоћеш ли да запалиш?

МИЋО: Не, хвала.

МАНИЋ: А сада ми реци: докле ћеш да тераш своје? Зар не видиш у шта си увалио цело насеље? Уместо да се ствари стишавају, сређују, да се најзад крене

наопослено ти си умешао жене и децу и изазвао тешку тучњаву и којој има прилично повређених.

МИЋО: Тучњаву нисам изазвао. Надзорници су први насрнули на жене и почели да их туку моткама.

МАНИЋ: А што си ти носио батину?

МИЋО: Чекали су нас с батинама.

МАНИЋ: Ко је од мушкараца био с тобом?

МИЋО: Не знам. У мраку нисам могао да видим.

МАНИЋ: Нећеш да кажеш?

МИЋО: Ако вам се тако више свиђа — нећу.

МАНИЋ: Ти ништа нећеш да признаш. Људи ми озбиљно тврде да си члан штрајкачког одбора, један од коловођа штрајка а ти поричеш.

МИЋО: Ноћас не поричем. Признајем господине писару, да сам коловођа штрајка.

ПОВЕЗДА ПОКТОВА

МАНИЋ: И да си ти све ово закувао?

МИЋО: Позвао сам рударе на штрајк. Они више нису могли да издрже. Причекајте још само неки сат док сване и отидите на место прозива. Погледајте како изгледа да људи по цичи зими или по киши стоје по пола сата за време прозивке. Што Лазић не изгради прозивницу? Што да се људи мрзну? Што да немају где да се окупају кад прљави изађу из јаме? Цене расту, хлеб је скупљи, и цена угља је порасла а њима наднице остају исте. Што допушта газда Лазић да му гладни људи копају угаљ?

МАНИЋ: И ти гладан возиш камион?

МИЋО: Не!... Мени је добро. Не живим лоше. Но то не значи да не треба да се борим за другог.

МАНИЋ: Да се бориш?

МИЋО: До, господине писару, ово је борба, класна борба.

МАНИЋ: И ти си се инфицирао комунизмом.

МИЋО: За вас је та борба опасна зараза, пуна клица преврата. За мене је то једини излаз за потлачене, обесправљене...

МАНИЋ: Види, види, и ти умеш онако политички добро да распредаш.

МИЋО: Навикли сте да подцењујете раднике. Понешто и ми знамо.

МАНИЋ: И да замахнете мотком?

МИЋО: Кад се без тога не може.

МАНИЋ: Латио би се и пушке?

МИЋО: Кад нас на то принуде.

МАНИЋ: Молим те, кад си ноћас овако искрен, одговори ми на још једно питање. Ко су уз тебе чланови штрајкачког одобра?

МИЋО: Такав одговор не постоји. Ја сам коловођа, ја сам позвао људе...

МАНИЋ: А Шиљак, Јокнић и други?

МИЋО: Штрајк је потекао од мене. Мене су људи послушали. Ко од рудара зарезује ту белосветску пропалицу Јокнића! Догурали су га жандарми, кажу да је бра-

вар, чепркао је по јами око вагонета а наши људи кажу ди није много ни прилежан на раду, више се шетка, зановета, лош радник, можда и лош човек. Не верујем да би рудари стали уз њега... Уме да прича, да се сам наметне. Ето, гурнуо се да преговара... А Шиљак је друга прича. Стари је добричина, вредан радник, прегалац на послу, газда Лазић га уважава. И због тога га остали гурају испред себе, кажу, саслушаће га...

МАНИЋ: Испада да ти једино ваљаш?

МИЋО: Ја сам једино скоро све људе задужио па ме онда и слушају. Нема човека у руднику коме нисам направио бар малу услугу: помогао му, одвезао дете до болнице, жену на пијацу, пребацио чак брашна до куће и слично. И то никад нисам наплаћивао. Чак и кад би ми понудили новац ја сам одбијао да примим. Тако сам људе везао уз себе. Стекао сам њихово поверење а кад су ми дозлогрдиле њихове свакодневне притужбе — те не можемо више без купатила, мрзнемо се на прозивци, надница се заледиле а цене хлеба расту, ја сам им одговарао — штрајкујте.

ПОБЕДА ОКТОБРА

МАНИЋ: И то ћеш све писмено потврдити?

МИЋО: А зашто да не?

МАНИЋ: Лепо од тебе. Сад сам, чини ми се, стекао праву слику о теби. Искрен да будем раније сам се мало варао. Мислио сам да само онај ваштљиви Јокнић сеје око себе превратничке идеје а сада сам се уверио да ти ни мало не изостајеш иза њега. Шта више можда то радиш боље и успешније. Отуда се оне брзо шире по руднику... Но, било како било, нешто је ипак јасно. Ово не ваља за тебе. Поломили су ти једну руку. Можда ће скршити и другу.

МИЋО: Шта сам ја, господине писару?... Јединка. Можете и да ме сатрете. Али не можете да уништите радничку класу. Она вам треба. Без ње не би могли да будете оно што сте... А кад она једном крене неће се лако уставити. Ломиће и она руке...

МАНИЋ: То ти нећеш доживети.

МИЋО: Можда се варате, господине писару! Будућност припада нама. Дани који долазе су наши.

МАНИЋ: Наставићемо разговор сутра. *(Устаје.)* А сада идем. Рећи ћу наредniку Јовану који је задржао Јола да га пусти. Нека ти намести леву руку. Ускоро ће ти она требати да у њој држиш десну. *(Креће ка вратима.)*

(Завеса.)

(Јама.

Две карабитне лампе, окачене о стубове подграде, бацају бледу светлост. Око колосека мали сандуци за експлозив намерно разбацани. На једном од њих седи Шиљак. Стеван наилази из левог ходника.)

СТЕВАН: Много си забринут, стари.

ШИЉАК: Дани су такви да крше човека. Зајахале бриге са свих страна, муче те, гуше а ти се једва одржаваш на ногама да не посрнеш.

СТЕВАН: Није ваљда до тога дошло?

ШИЉАК: Од прошле ноћи око не могу да склопим. Узалуд се напрежем да бар наслутим шта се десило горе код отвора окана. Пала су само два џака хлеба. Наши стражари на улазу у поткоп тврде да су чули пуцњаву. Е то ме посебно брине. Стрепим да се није нешто озбиљно закувало. А тамо су жене и деца, на снегу, без заштите...

ПОБЕДА ПОКРОВА

СТЕВАН: Не смеју на њих.

ШИЉАК: Тако сам се и ја надао. Али, чини ми се, што ме мисли више ломе, да сам погрешно процењивао и прилике и људе. Газда Лазић је безобзирнији него што сам очекивао. Оно, признајем, није му лако, шчепали смо га за гушу, рудник му не ради, губици се гомилају, није чудо што је озлојеђен. Но нисам веровао да неће бирати средства ако му затреба да нас покрши. Кад смо пре три дана Јокнић и ја по позиву саветника из министарства били на преговорима газда Лазић нам је отворено запретио да ће запушити вентилациона окна. И то би урадио. Изгледа да се саветник с тим не слаже. Он по сваку цену жели да избегне насиље, хоће да се штрајк мирно оконча и да се људи врате на посао. Шта више, верујем, кад се штрајк стиша они ће озго, из министарства, притиснути власника да бар мало побољша услове живота и рада.

СТЕВАН: Онда нема бојазни да нас газда Лазић не задржи на послу.

ШИЉАК: Како кога... Оно проклето њушкало полицијски писар Манић свакако припрема спискове оних којима газда треба да покаже пут. На тако нешто смо и рачунали. Само да списак буде што краћи. Неће бити лако са женама и децом о врату отиснути се зими у свет. Али, бар да таквих буде мање. Лакше ћемо им помоћи. А већину радника газда мора да задржи. Он не може без њих. Без њих нема ни угља, нема ни његовог богатства... За сада мене највише мучи пуцњава. Плашим се да није пала крв.

АЛЕКСА: *(избија из десног ходника.)* Зар се остали нису окупили?

ШИЉАК: Позвао сам их. Доћи ће. Шта си ти урадио?

АЛЕКСА: Направио сам носила за болесне. Мораћемо да носимо петорицу.

ШИЉАК: Како су?

АЛЕКСА: Сретен и даље има високу температуру. И оно мало ракије, што нам је преостало, утрошили смо за облоге да му смањимо ватру али без много успеха...

ШИЉАК: Значи, ракије више немамо ни за лек!

АЛЕКСА: Нема... Одредио сам раднике за носила.

ШИЉАК: Њима неће бити лако! Гладни а морају да тегле носила.

АЛЕКСА: Ни ја нисам јео од јуче изјутра. Из она два џака што су синоћ убачена хлеб смо поделили болеснима и најслабијима. Болесницима су јутрос дали задњи доручак. Више нема хлеба.

ШИЉАК: Добро, добро... Мора да се трпи. Ми не једемо од јуче изјутра а људи су гладовали данима. Издржаћемо некако. *(Стижу Томо и Станимир левим ходником.)*

ТОМО: Стари, имаш ли дувана?

ШИЉАК: Оно што сам имао набио сам у лулу. Сада, као што видиш, пућкам скоро на празно.

ТОМО: Говорио сам ја теби, пре него што смо кренули, мало носиш дувана а ти мени: ћут' жутокљунче! Ето ти сад, кад не слушаш млађе пућкај на празно!

ШИЉАК: Трпећу.

ТОМО: Нећеш. Ја сам мислио за тебе. Понео сам са собом цело пакло и чувао га да ти се лула не угаси. *(Пружа му пакло дувана.)*

СТАНИМИР: Да нема шта ново споља?

СТЕВАН: Жандарми се смењују пред поткопом. Друго ништа.

ШИЉАК: *(набија дуван у лулу)*: Ја никако не могу да се смирим од како сам чуо да су пуцали из пушака. Можда сам погрешио. Нисмо требали да пошаљемо Маринка напоље. Он је, као што знате, плаховит, необуздан момак па ако су жандарми насрнули на жене не верујем да је могао да отрпи а да им не узврати истом мером.

ТОМО: Стари, камо среће да си и мене послао с њим!... Где би нас два ударили ту би морало да се проломи.

ШИЉАК: Није снага, мој Томо, у песницама већ у глави. Можда су намерно изазвали чарку само да пролију крв. А ја нисам за проливање крви... Није време.

СТАНИМИР: Доћи ће дан када се неће моћи без тога.

ШИЉАК: Али, момци, памет у главу! Све у своје време!... Сада не можемо и нећемо одлучивати песницама.

СТАНИМИР: *(примећује да Јокнић долази левим ходником.)* Ево стиже и Јокнић.

ШИЉАК: Само смо на тебе чекали.

ЈОКНИЋ: Задржали су ме људи. Осећам да код свих полако јача нестрпљење.

ШИЉАК: Зашто да разговарамо с ногу? *(Седају на сандуке изузев Стевана.)* Тако... Е баш ти хвала, Томо! Више волим што си ми дао ово дувана него да си ми пружио целу шунку... А сада на посао. Као што добро знате и задња могућност да нам се дотура храна пресече-

на је те више, бар по мом мишљењу, не можемо очекивати споља ни парче хлеба. Болесници су доручковали јутрос. То је задње што смо имали. Је ли тако Алекса?

АЛЕКСА: Тако је, стари. И с карбидом стојимо лоше. Ово двадесетак лампи што је сада упаљено угасиће се за два три сата. Потом ћемо бити у мраку...

СТАНИМИР: Мислим да је очигледно да би сваки даљи боравак у јами више штетио но користио и људима и штрајку. Ја сам за то да јаму напустимо а да се и даље настави са штрајком.

ШИЉАК: Шта ти мислиш о томе, Јокнићу?

ЈОКНИЋ: Станимир је у праву. Јаму не смемо да претворимо у збег гладних људи неспособних за отпор. Издржали смо једанаест дана. Руку на срце то је више него што сам ја очекивао. И људи су се добро понели. Време је да јаму испразнимо.

ТОМО: Када?

ШИЉАК: У току дана.

ЈОКНИЋ: Што пре то боље. И док се ми договоримо о томе можда не би било лоше да Стеван сазове људе. Нека се припреме, окупе. Рећи ћемо им понеку реч, објаснити да тако мора да буде и кренути.

АЛЕКСА: Хоћемо ли право из јаме кућама?

ЈОКНИЋ: О томе да се договоримо. Што се мене тиче предлажем да изађемо организовано до насеља. Нека виде да смо и даље сложни, способни, јаки. Искрено да вам кажем, другови, ових једанаест дана уверили су ме колика снага лежи у нама. Без обзира шта ће се касније дешавати по мом мишљењу штрајк је успео.

АЛЕКСА: По чему?... Газда Лазић није прихватио ни један од наших услова.

ЈОКНИЋ: По мени то је овог пута за нашу борбу мање важно. За мене је много битнија унутрашња чврстина која је испољена ових дана. И лане је био овде штрајк. Престали сте са радом, рудари из оближњих села остали су код кућа и радили на својим имањима а рудари из насеља, водећи жене и децу, са много буке и галаме, сручили се у варошицу својом виком разбили су малограђанску учмалост, понеког и уплашили а онда саслушали празна обећања среског начелника и мирно се вратили у насеље. Штрајк је пропао. Један по један враћали су се на рад. Молили сте газду да вас врати на посао. Овога пута догађаји су текли другачије. И рудари са села били су уз нас, овде у јами. Изузимајући Долову групицу они су истрајали заједно с нама. Ојачало је њихово сазнање о класној припадности и схватање да је наша борба преча од оскудних њивица.

ТОМО: У праву си, Јокнићу.

СТАНИМИР: Мени се чини да је највредније што смо показали да сами можемо и умемо да организујемо живот и то у јами под ни мало лаким условима: снабде-

вање, стражу, дежурство, амбуланту па чак и забавне приредбе. Нек се наши људи увере да ми радници сами умемо да управљамо.

ШИЉАК: Ја уопште не сумњам да овим штрајком ипак нећемо и нешто добити. У разговору са саветником из министарства, док је он узалудно наговарао мене и Јокнића да прекинемо са штрајком, могао сам да закључим да ће власт после штрајка притиснути газду Лазића да ипак нешто уради по нашим захтевима. Саветник је једном рекао: Мора да се изгради купатило. Наговестио је и могућност повећања надница. Хлеб је скупљи, цене угља су у порасту — то су његове речи.

АЛЕКСА: Мене брине нешто друго. Насеље је пуно жандарма. На нас ће се вршити велики притисак. Можда ће неке и тући.

ЈОКНИЋ: Ни то не смемо да искључимо. Али морамо бити паметни. Они не смеју да сазнају ко је у штрајкачком одбору. Они увек траже коловођу. Тражиће га и сада. Треба сви, без икаквог устручавања, да кажете: Јокнић нас је нахушкао, запалио људе...

ПОВЕЉА

СТАНИМИР: С тим се не слажем!... Не смемо да допустимо да се све свали на једног човека.

ЈОКНИЋ: Друже Станимире, да ли ће неко тако да каже или неће није много важно. Ја ћу иначе бити прозван... Полицијски писар Манић добро зна ко сам. А сада је ред да и вама то кажем. Ја сам члан илегалне Комунистичке партије. Крајем прошле године покушао сам да се преко границе пребацим у Аустрију и продужим даље како бих се у Шпанији придружио нашим друговима који бране своју републику. На моју несрећу ухватили су ме на самом прелазу. И тукли. Ништа нисам признао. Упорно сам понављао да сам хтео на рад у Немачку. Али иследници су наслућивали истину. Када нису могли да ме осуде услед недостатка доказа протерали су ме овде. Манић ово добро зна. И то нико други не мора да му каже... За нас је важно да друге људе, тебе Станимире, затим Мића, Стевана, Алексу, Тома и да даље не ређам сачувамо овом приликом. Стекли сте лепо искуство. Научили да водите раднике. А мене и да хоћете не можете да сачувате. Зашто онда расипати речи и снагу, трпети и страдати кад је то јалово, узалудно? Чим му се укаже прилика полицијски писар Манић набиће ми лисице на руке.

ТОМО: Па ти ниси разбојник!

ШИЉАК: На жалост за њих јесте!

ЈОКНИЋ: И за то гледајмо истину отворених очију и трудимо се да сачувамо оно што можемо. Нови штрајк ви можете да водите и без мене и без Шиљка. А дани који наилазе тражиће од нас више бораца, више рада, знања, трпљења, можда и крви. И ми то рударима морамо рећи отворено *(током разговора, и у левом и десном ходнику, са мало карабитних лампи прикупљају се рудари тако да испуне отворе.)*

СТЕВАН: *(прилази Шиљку).* Стари, људи су дошли.

ШИЉАК: Могли би да почнемо. Алекса, ти говори први.

АЛЕКСА: Најбоље би било да Јокнић говори у име свих нас.

СТАНИМИР: Свако има да каже своје.

АЛЕКСА: *(пење се на сандук и обраћа рударима).* Другови, одлучено је да напустимо јаму. Нема више хлеба, карбид је на измаку а ми не штрајкујемо да људе сатиремо већ да обезбеђујемо боље услове за живот. Напољу нас чекају многе невоље и жандарми. Неће бити лако. А ми на лако нисмо ни навикли. Разићи ћемо се мирно кућама. Боље је да они зову нас, да нас тражи газда Лазић него да ми њега мољакамо за посао. Од мене толико.

ПОБЕДА ОКТОБРА

ТОМО: *(стаје на Алексино место).* Жандарми и полицијски писар Манић саслушаваће многе од нас и сваком ће постављати исто питање: Ко те наговори да уђеш у јаму? Може при томе да падне по неки шамар, можда и ударац кундаком. Те стрвине у обрачуну са радницима не устручавају се да употребе батину. Али и поред тога од нас смеју да чују само један одговор: Нико ме није наговорио. Кренули су остали и ја за њима. Ни обећања, ни претње, ни батине не смеју да нас поколебају. Као што смо били чврсти и јединствени овде у јами такви морамо бити напољу, као што смо овде делили парче хлеба тако тамо морамо делити невоље.

СТАНИМИР: *(пење се на сандук).* Ни ми сами, другови, не знамо колика смо сила. Једанаест дана и ноћи били смо овде сами, без газде, управника, надзорника и сменовођа. Сами смо организовали свој живот, обезбедили себи боравак у тешким условима, завели ред и дисциплину, вршили правичну расподелу хране па чак скоро сваки дан приређивали забаве. Ови наши момци састављали су и песмице. А знате и сами да се више од половине потписујемо палцем, да нам стално говоре да ни за шта друго нисмо сем за крамп и кильавицу, да смо створени само да теглимо и трпимо. Уверили смо се сами колико вредимо. Уверили смо и друге. Ту снагу, то наше сазнање, не могу више олако да мрве ни газда ни власт. Мора и даље да се чује наша реч.

ЈОКНИЋ *(са сандука):* Многима од вас, бар у припремама за штрајк, није било јасно у каквој су спрези власт и газда Лазић и нашта су спремни у обрачуну са радницима. Ствари су сада јасније. Ускоро ће, другови, у овим ходницима утрнути карабитуше. Борили смо се, нисмо хтели из јаме док нас нису принудили остављајући нас без хлеба и светла. Могу вам рећи да је газда Лазић намеравао да запуши вентилациона окна да се овде погушимо. Као што видите у борби против нас они су без милости. Ми не смемо више да се заваравамо рачунајући на њихову добру вољу. Њихова воља је њихов интерес. Ако желимо да нешто добијемо морамо да се боримо, да

отимамо. И без икаквих самообмана. Из дана у дан та борба постаје тежа. Али, будите уверени, ми ћемо победити. Свет припада онима који дижу главе, који се буне. Ето, то сам хтео да вам кажем на растанку.

ШИЉАК: *(пење се на сандук).* Ви мени спевасте песмицу да рушим капитале. Не, нисте у праву. Изгледа да то припада овим момцима што су говорили пре мене и вама. Мени не преостаје ништа друго но да се још неки дан носим са газдом Лазићем. Ако ништа друго да га овом мојом лулом ударим по глави! (*Смех.*) А сада, момци, озбиљно. Да направимо распоред изласка. Напред, на челу, ићи ће стражари, одабрана чета момака. Носиће у рукама килавице. За њима носила. А ти, Алекса, не заборави да на болеснике баците још по неку пољаву јер је напољу хладно. После болесника наступићемо сви ми, по четворица у реду. И тако, другови, излазимо из поткопа, пролазимо поред радионице, окретишта за вагонете, сепарације и зграде управе до средине насеља. Нико не сме да се издваја. И главу горе. Нек нико са стране не примети да нам крче црева. У насељу ћемо застати и мирно се разићи кућама. Јесмо ли се разумели?

РУДАРИ: Јесмо.

ШИЉАК: Онда, срећно другови!

РУДАРИ: Срећно!

ШИЉАК: Стеване, поведи стражаре!

(Завеса).

ИСТИНА У ДРАМИ

„... У току јануара 1937. године рудари су поставили управи рудника неколико минималних захтева, што је требало да утиче на побољшање њиховог положаја... Пошто је управа рудника одбила постављене захтеве, првог фебруара 1937. године 700 радника ступило је у штрајк. Рудари су запосели јаме и одбили да изађу из њих, приморавајући известан број радника да остану у јами мада они то нису хтели...

На позив управе рудника, жандарми су дошли у Јарандо и запосели рудник. Веровало се да ће жандарми моћи да спрече свако снабдевање и загревање рудара у јамама и да ће их то принудити да престану са штрајком. Донета је одлука о затварању рударских магацина и тражено је од трговинских предузећа и радњи у ближој околини да не продају намирнице породицама рудара. Радницима је, међутим, стигла помоћ у храни и намирницама. Неколико дана после избијања штрајка рудари Трепче послали су као помоћ вагон брашна, а приличан број сељака из околине Краљева и Рашке послао је знатне количине намирница...

ПОБЕДА ПОКТОБРА

Затим су предузете мере да се блокада појача, али су симпатизери штрајкача, сељаци из околних села и жене рудара увек налазили начина да помогну својим друговима у јами који су водили упорну борбу за бољи живот...

У преговорима који су почели 8. фебруара представници управе рудника и штрајкачи су непопустљиви у својим захтевима. Штрајк је настављен. У међувремену су жандарми преко својих доушника сазнали за канале којим су се штрајкачи снабдевали храном и карбидом. То је погоршало јонако тежак њихов положај...

У тим условима, препуштени сами себи, рудари су обуставили штрајк. Тако су после једанаестодневног боравка у јами изашли на светлост дана, уверени да управа рудника неће предузимати репресивне мере против њих, како су и њени представници обећали рударима.

Међутим, били су преварени. Жандарми су ухапсили све истакнутије радничке руководиоце а управа је велики број рудара (око 300) који су учествовали у штрајку отпустила са посла и тражила да се протерају, што је и учињено".

(Др Бранко Ђурић: Борба рудара Србије за животне и радне услове од 1929. до 1941. године — објављено у књизи ШТРАЈКОВИ РУДАРА СРБИЈЕ, Издавачко предузеће „Рад" Београд, 1967. године).